

А. АРЗИЕВА, С. ҚУРБАНОВА, М. ИБРАГИМОВА

УЙГУР ТИЛИ

2-қисим

Үмумий билим беридиган мектепниң 2-синипи үчүн дәрислик

2

Қазақстан Жумхурийитиниң Маарип
министрлиги төвсийә қылған

Алмута «Атамұра» 2022

V бөләк

ТЕНИ САҚНИЦ – ЖЕНИ САҚ

Әскә алимиз, билимиз, үгинимиз:

- Мәтин түрлирини ажритишни;
- жүмлә түрлирини әмәлиятта қоллинишни;
- сөз вә униң тәркиви һәккидә билимимизни әскә алимиз.
- Сөз түркүмлирини ажритишни;
- сөз түркүмлиригә соал қоюшни;
- сөз түркүмлириниң аләнидилигини;
- сөзләрниң йезилишини билимиз.
- Өз алдига тапшуруқларни орунлашни;
- саламәтликкә бағлиқ мәтинләрни түзүшни;
- әвәтилгән хаталарни тепип түзитишни;
- һәрхил мәнбәләрдин өхбарат жиғишни;
- наялла қоллинидиган мәлumatларни орунлуқ пайдилинишни үгинимиз.

49

СӨЗ ТҮРКҮМЛИРИ

1. Схемига қараңлар.

- Сөз түркүмлири һәккідә немә билдиңлар?
- Өзәңлар һәрбир топқа мисал көлтүрүңлар.

2. Төвәндики рәсимгө қараңлар.

- Рәсім арқылық hekайә түзүп, мавзусини қоюңлар. Һекайини сөзләп бериңлар.
- Балиларниң көйпияти қандақ дәп ойлайсиләр?
- Йәнә қандақ қишлиқ оюнларни билисиләр? Ейтеп бериңлар.

3. Төвәндики сөзлөрни оқуңдар.

Дәрис

Ямғур

Мәшүк

Шамал

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ сөзлөрни қоюп йе-
зиндер.

- Бу сөзлөр қандак соалға жавап бериду?

4. Берилгән қапийиләргө шеир йезип көрүңдар.

..... йегип,
..... көлди.
..... ойнап,
..... болушти.

- Язған шеириңдар қайси мавзуға бегишланды?

5. Булутларниң ичидики сөзлөрни оқуңдар.

ишт

ат

мәшүк

қой

кала

ешәк

- Һайванларниң иш-һәриkitини атаңдар.

Сөзләргө соал қоюш арқилиқ уларниң
қайси сөз түркүмігө айт екәнлигини
ениқлашқа болиду.

50

6. Оқуңлар.

Ярдәмчи

Закир дәм елишта бовисиниң өйигө кәлди. Униң бовиси – бағвән. Бағниң ичи, гоя гиләмдәк, яйрап туриду. Закир бир күн кәчкічә бовиси билән бағда жүриду. Көчәтләрниң түвини юмшитип, уларни һарам чөпләрдин тазилайды. Бағни вақтида суғиришқа ярдәмлишиду. Бовиси нәврисиниң әмгигиге рази.

- Иш-һәрикәтни билдүридиған сөзләрни ейтип беринчлар.
- Мәтингни боғумға бөлүп йезиндер.

7. Рәсимгә диққәт билән қараңдар.

- Рәсимдики адәм вә нәрсиләрниң намини, бәлгүсими, иш-хәриkitини вә санини билдүридиған сөзләрни атаңлар. Бу сөзләр қандақ соалларға жавап бериду?
- Рәсимгә бағлиқ мәтинг түзүңлар.

8. Шеирни оқуңлар.

Бәсләшти

– Қени, қайсиң мән билән,
Оқушта бәслишиң.
Мана төвәндикидәк,
Бирмунчә шәртләр билән:

1. Мәктәпкә кәч бармаймән,
2. Дәристин зади қачмаймән,
3. Йәммә савақлиримдин
«Әла» алмай қалмаймән.
4. Әхлақсизлиқ қилмаймән,
Уруш-талаш билмәймән.
Өски, яман сөзләрни
Ағзимға неч алмаймән.
5. Көпчиликниң ичидә
Дайым актив болимән.
Тапшурулған ишларни
Өз вақтида қилимән.

Абдулхәй Мұхәммәдий

- Шеир немә һәккідә? Шаирниң ейтқанлири ким-ләргә тәэллүк дәп ойлайсиләр?
- Шеирда берилгән шәртләрни көчирип йезип, өзәңлар башқа шәртләрни түзүп ейтиңлар.

9. Оқуңлар.

Наваййниң әқлийә сөзлири

Бу дүнияда мәңгү яшаш мүмкін өмес, амма яхши ... қалдуруш улуқ саадеттур.

Іәрбір қәдимиңни билип бассаң, әләм көрмәйсөн, нечқачан

Қолундин кәлсә, қылар ишиңни ... минутму ке-чиқтүрмә.

Әқли болміған қеридин ... бала яхши.

- Керәклик сөzlөрни пайдилинип, толуктуруп йезиңлар, мәнасини чүшәндүрүңлар.
- Чүшүп қалған сөzlөрниң қайси сөz түркүмігө яти-диганлигини ейтеп беріңлар.
- Керәклик сөzlөр: *әқиллиқ, бир, өкүнмәйсән, нам.*

10. Рәсимгә қараңлар.

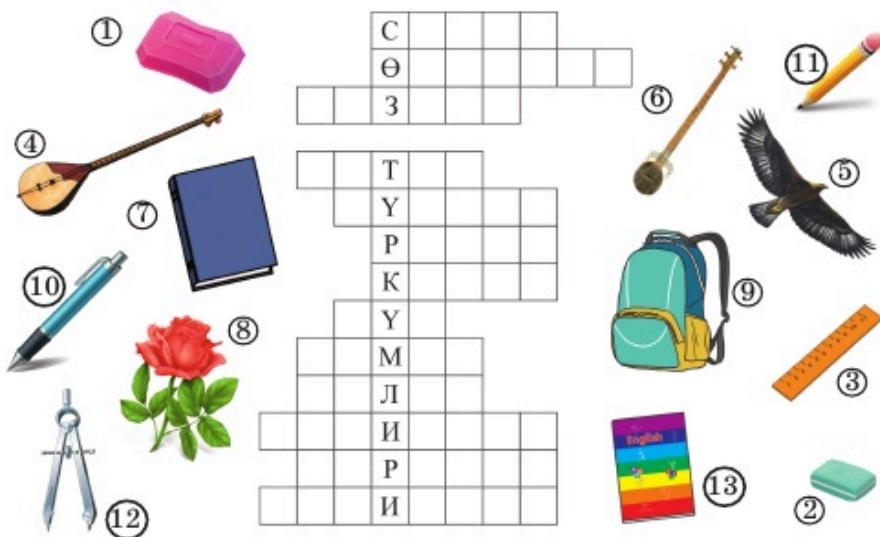

Рәсимгә бағылқ «Мениң яхши иш-һәрикәтли-рим» мавзусида «Поңзәк ташлаш» оюни арқылық савақдашлириңлар билән ойнаңлар.

Үлгә: Мән ზоңларни һөрмәтләймән вә ш.о.

51

11. Кроссвордта йошурунған сөзләрни рәсимләрни дурус орунлаштуруш арқылы тәпицлар.

- Кроссвордни толтуруп, һәрбир рәсимдики сөзгө соал қоюңдар.

12. Мақалларни оқуп, мәнасини чүшөндүрүңдар.

Сақ тәндө – сағлам өқил.

Сақлиқ – байлик.

- Өзәңлар мошу мавзуға бағлиқ йәнә қандақ мақалларни билисиләр? Ейтип беріңдер.

13. Оқуңдар.

Үйгүр тәһийилири

Тәһийә – хәлқимизниң орун-көрпә мәдәнийитидә муһим орунни егиләйду. Илгири балағәт йешиға йәткән қизларниң тәһийә тикиш адити болған.

Тәһийә өй бөлмилирини бе-зәш үчүн қоллинилиду. Уларни жигилған орун-көрпиниң үстигө чирайлиқ қилип тизип қоюш адити хөлқимиздө ھелиму бар.

Шундақла уйғурларда тәһийини нәқишлишкө аланидә көңүл бөлүнгөн. Униң үчүн гүл-гиялар, нашарәт-қушлар вə найванлар қияпити, чәмбәр, ромб, спираль қатарлық геометриялик шәкиллөр пайдилинилған. Шундақла тәһийиләрдө чөчәк-ривайәтлөр қәһриманлириму өз өксини тапқан.

Умумән, уйғур тәһийилиридә хөлқимизниң өтмүш тарихини, тәрәққият йолини вə мәдәнийитини көрүшкө болиду.

(«Уйғур урп-адәтлири» китавидин)

- Қайси миллий кәсип егиси һәққидә ейтиливатқанлигини ениқлаңлар.
- Бу кәсипниң өзгичилиги һәққидә ой-пикриңларни ейтиңлар.
- Мәтингөнде учришидиган сөз түркүмлирини төпип, пәкәт исимларни таллап йезиңлар.

14. Шеирни раван оқуңлар.

Киши көлди

Түни узун, күн қисқа,
Су тоңлитип қиши көлди.
Қарму яғди ләпилдәп,
Балиларға мас көлди.

Сөғ болсыму шувурғанлик,
Киши хашығу өслидә.
Қардин бовай ясиди,
Өң кичикләр яслидә.

Бурни униң ногұчтәк,
Бешіға кийгөн чөләк.
Қоллирида сұпұргә,
Егиздүр асман пәләк.

Мұхтар Абдурахманов

- Шеирниң бириңчи куплетини ядқа елиңлар.
- Қениң қара һәрипләр билән бесилған сөзләрни көчирип йезип, соал қоюңлар.

15. Рәсимгә диққат билән қараңлар.

- Рәсимгә бағылғық спорт түрлирини ениқлап, дәптергә йезин්лар.

52

16. Оқуңлар.

1. Дәрис.
2. Дәрис башланди.
3. Уйғур тили дәриси башланди.
4. Бұгүн уйғур тили дәриси башланди.
5. Бұгүн уйғур тили дәриси наһайити қизиқ башланди.

- Жұмлиләрниң тұзғулушыға сәп селиңлар.
- Інебир толуктуруулуп қошулған сөзләрниң немини билдүридиганлигини ейтип беріңлар.
- Ахирқи жұмлинин көчирип, үстігө соаллирини йе-зиңлар.

17. Оқуңлар.

Алмилиқ бағ

Айпәри алмилиқ бағни көргөндин кейин, униң «дохтур болимән» дегендеген арзулири көккө учти. Рәтлик тикилгән алма көчәтлири худди ақ қардәк чечәкләп кәткән еди.

— Бийил алмилиrimиз, худайим буйриса, яхши болидиган түри бар. Құрут чүшүп кәтмәс үчүн, дорилап турсақ, яхши болатти, — дәп бешини татлиди кәтмәнни көтирип кәлгән дадиси.

Пәридәм Тейипова

- Мәтингиниң мәзмунини сөзләп беріңлар.
- Мәтингидин қандақ? соалиға жавап беридиган сөзләрни тепип, чирайлиқ йезиңлар.

18. Оқуңлар.

Саламәтлик сақчысі

Омақ сиңлим Саадәт –
Саламәтлик сақчысі.
У тапқандәк камаләт,
Яшнар мәктәп бағчысы.

Тақап апту қолиға
Дохтурлуқниң бөлгүсин.

Саадәтлик ойларниң
Көрситөтти кәлгүсин.
У – оқушта өлачи,
Көзлиридин чакнар нур.
Арман билән һәрдайым
Өсүп баар у мәғрур.

Абдуреһим Мұтәллин

- Шеирниң һәрбир куплетини жүмлә шәклигә көлтүрүп, сөзләп беріңлар.
- Синипиңларда саламәтлик сақчысі қандақ ишларни атқуиду? Сөзләп беріңлар.

19. Оқуңлар.

Әзизжан, Маратжан вә Адиләмләр поңзәк ойнатиду. Улар спорт өмігигә қатнишиду...

- Мәтинни давамлаштуруңлар.
- Спортниң әһмийити һәққидә ейтеп беріңлар.
- Савақдишиңлар арисида спорт өмігигә қатнишидиган оқуучилар барму?

20. Алминиң сортиға бағлиқ ребусниң жағававини төпиңлар.

- Берилгөн сөзгө жүмлә түзүңлар.

53

ИСИМ

21. Схемига қараңлар.

- Иисим һәккідә неме билдиңлар?

- Өзәңлар һәрбір топқа мисал көлтүрүңлар.

22. Диққат билән оқуңлар.

Бовам, өй, Ақтөш, китап, һәдә, Гүлнисәм, оқуғучи, дәрәқ, дәптер, муәллим, пияз, бағ, оғул.

- Сөзләрни **кім?** **неме?** соаллири бойичә икки топқа бөлүп йезин්лар.

23. Оқуңлар.

Таза булақ

Бир булақ бешіда үч йолувчи бир-бири билән учришип қапту. Булақ ташлик үйердин чиқидекен. Униң әтрапи қелин дәрәқзарлық екән. Йопурмақлар булақниң үстини

қаплап, сүйи муздәк вә өйнәктәк пақирап турған на-
нейити таза булақ екөн. Су чиқип турған йеригө бир-
си қазандәк ташни оюп, ташниң су ақидиган йеригө:

– Һәй, йолувчи болсаң, мошу булақтәк таза бол-
ғин, – дәп хәт йезип қоюпту.

Ибраі Алтынсарин

- Мәтингниң мәзмунини сөзлөп, исимларни тепиңлар.

24. Оқуңлар.

Бириңчи қар

Ақчечектәк ләйлишип,
Асмандин ақ қар яғди.
Қатlam-қатlam пәйлишип,
Йәрни ақ тога япти.

Тағлар, орман, кәң дала
Көз чаққузар рәң алди.
Бағлар, өйләр, нойлилар
Ақ пахтиға оралди.

Гүжек елип қолиға,
Дадам кирди ишиға.
Қар ятқузмай нойлиға,
Тұруп чиқти тешиға.

Илахун Жәлилов

- Шеирниң иккінчи куплетини ядқа йезип, исим-
ларниң астиға сизиңлар.
- Адәмләрниң қишишки әмгиги һәкқидә ейтеп бе-
риңлар.

25. Рәсимләргә дикқәт қилиңлар.

Мән

ичимән
ичмәймән

– Сән немә ичисән?

–

– Сән немини ичмәйсән?

....

- Рәсимләрни пайдилинип, өз наятынларға бағлаштур, диалог түзүңлар.

Адәм вә нәрсиләрниң намини билдүридиган сөзләрни исим дәймиз. Адәмләргә **ким?** **кимләр?** башқа нәрсиләрниң һәммисигә **немә?** **немиләр?** дегән соаллар қоюлиду.

Дудуқлимай, тез оқи

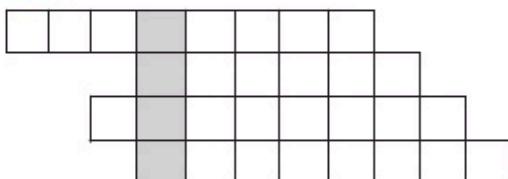
Чөп көп йәр көп-көк,
Көп-көк йәрдә чөп көп.

Аблиз Һезимов

54

26. Кроссвордни йешинىлар.

чирайлик

сипайә

менрибан

қәдирлик

- Сөзлөрни дурус орунлаштуруп, бүгүнки дәрисниң мавзусини төпинىлар.
- Бу мавзу бойичә билидигиниңларни ейтеп бериндер.

27. Оқуңлар.

Өмгөкчан бала

Күз пәйти. Иккинчи синипта оқуйдиган Асқар билән бовиси нойлини сұпирип, бағчидики йопурмақтарни жиғди.

Асқар ишқа қызғын киришти. Гүжәк, сұпурғини елип, өхләтләрни нарвуға селишқа ярдәмлишиду. Йопурмақтарни жиғип, һәрбир йәрдә қалғанларни қоли билән терип, бир йәргө жиғиду. Буниңға рази болған бовиси:

– Барикалла, балам! Қалдурмай жиққин. Ишни мөшундақ қилиш керәк, – дәп Асқарни махтиди. Вақит бәк чапсан өтти. Нойла өйнәктөк пақирап, бағ ичи ғазанлардин айрилип, тап-таза болуп көтти.

Бағдат Мәжитов

- Мәтингиниң мәзмунини сөзләп, исимларни атап бериндер.
- Тазилиқниң сағлам наят көчүрүш үчүн қандақ бағлиниши бар дәп ойлайсиләр?

28. Оқуңлар.

Ярдәмләштуқ

Муәллим дәрис сориди. Мурат билмиди.

- Дәрисни немишкә билмәйсән? Оқумидиңму?
- Вақтим болмиди, муәллим!
- Немә қилдиң?
- Өйниң ишини қилдим.
- Сениңдин башқа өйниң ишини қилидиган адәм болмидима?
- Дадам өйдә йоқ. Сәпәргә кәткән. Апам ағирватиду. – Муәллим уни айиди.
- Олтарғин, қулиним! – деди.

Әтиси Мурат мәктәпкә кәлмиди.

Дәристин чиқип, биз Муратларниң өйигө бардуқ. Мурат отун тошуветипту. Тәрләп, һерип кәткән екән. Биз йепилип, отунни тошуп, малниң астини тазилашқа ярдәм бердуқ. Атлириға, калиларға чөп селиштуқ.

Ахмет Байтурсынов

- Қандақ ойлайсиләр, Мурат немишкә дәрискә тәйярланмай кәпту?
- Муәллим Муратни немишкә «қулунум» деди?
- Мәтингинде ахирқи абзацини көчирип йезип, исимларниң астиға сизиңлар.

29. Шеирни оқуңлар.

Рәңму-рәң аләм

Яз ямғури шақырап,
Йегип өтти бирдәмдә.
Андин ... пақырап,
Нүрин төкти аләмгә.

... вә ...,
Чаң-топидин жуюлди.
Яңливаشتы Ана-йәр
Яшарғандәк туюлди.

Мана шу чағ асманда
Йәттә түрлүк ... билән.
... чиққанда
Аләм болди рәңму-рәң.

Нурәхмәт Әхмәтов

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, шеирни толуқтуруп йезиңлар.
- Керәклик сөзләр: *Қуяш, дәл-дәрәқләр, рәң, һасан-һүсән, гүлләр.*

30. Оқуңлар.

Нәсиридин Әпәндениң ордидә шаһзадиләрни окутуп жүргөн чағлири екән. Бир күни у тахтиға һөсни хәт йезип, уни оқуғучиларға бир дәптәр тошқычә көчирип келишини тапшуриду. Шаһ оғлининә дәптиридики «Яхши оқи, дадаңға охшаш ахмақ болма» дегән жұмылини көрүши билән, ғәзивигө пайлимай, Әпәндени зинданға ташлашту. Лекин Әпәнди бу балиниң камчилиги екәнлигini чүшәндүргөндін кейин, падиша Әпәндин кәчүрүм сорап, уни азат қилған екән. Қени, ейтиңларчу, балиниң камчилиги немидә?

(«Арзу» журналидін)

- Пәшниң әһмийити һәққидиқи тепишишмақлық чөчәкниң жававини тепиңлар.

Һәриплік тепишишмақ

Әлқәмдә бар, Әхтәмдә йоқ,
Хәлқимдә бар, Хәлпәмдә йоқ.

Әкрәм Садирий

55

31. Рәсимләргә қараңлар.

- Намлирини атаңлар. Йәрбир сөзгә соал қоюңлар. Қайси сөз түркүмгә ятидиганлигини ениңлаңлар.
- Үлгә бойичә **Ким?** вә **Немә?** соаллирига жавап беридиган сөзләрни йезиңлар.
- *Үлгә: (Ким?) ашпәз, (Немә?) қәләмдан,*

32. Оқуңлар.

Адәмләр: *ашпәз,*Қушлар: *булбул,*Һашарәтләр: *қоңғуз,*Өй найванлири: *ат,*Явайи найванлар: *бөрә,*

33. Оқуңлар.

Ағриқни давалаш

Бурун адәмләрниң бир йери ағрип қалса, тевипларға, әнди қоли яки пути сунуп йә чиқип кәтсә, сунукчиларға барған. Тевиплар адәмләрни түрлүк өсүмлүкләр билән найванлардин елинған мәһсулатлардин тәйярланған дора-дәрмәкләр билән давалиған. Улар дора-дәрмәк ясаш үчүн

көкташ, илан, қизил қолтуқ пақа, қонғуз, дө вә башқа нәрсиләрни пайдиланған.

Адилжан Зулияров

- Тевиплар бурун адәмләрни қандақ давалиғанлиғини ейтип беріңдер.
- Мәтингдин исимларни төпип йезиңдер.

34. Оқуцлар.

Балилар үчүн сөз оюни

– Дәптәр дегинә.	– Газ дегинә.
– Дәптәр.	– Газ.
– Болғин, балам, кәмтәр.	– Сөзүң болсун саз.
– Апа дегинә.	– Чана дегинә.
– Апа.	– Чана.
– Һәргиз құлма хапа.	– Вәтән саңа пана.
– Ана дегинә.	
– Ана.	
– Оқуган дана.	
- Сөз оюнини диалог арқилиқ ядқа ейтиңдер.
 - Сөзләрниң мәнасини чүшәндүрүңдер.

35. Йошурунған мақални төпиңдер.

– қорққак,

– батур.

- Мақалниң мәнасини чүшәндүрүңдер.

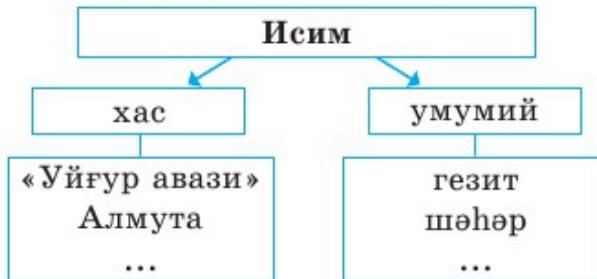

56

ХАС ВӘ УМУМИЙ ИСИМ

36. Схемига қараңлар.

- Хас вә умумий исимлар һәккүдә немә билдиңлар?
- Өзәңлар һәрбір топқа мисал көлтүрүңлар.

37. Оқуңлар.

Пичак, қазан, ғунчөм, гүлназ, асим, бовай, қиз, қасим, һашим, зухра, самсақ, пияз, савут, қофун, тавуз, авут.

- Сөзлөрниң тогра йезилишиға көз йәткүзүп, хас исимларни тепип йезин෉лар.

38. Оқуңлар.

Зорәм билән Зарина бир синипта оқуйду. Зорәм – әлачи, Зарина – зәрбидар. Улар кичигидинла бирбиридин айрилмас достлар. Зорәм – ақ көңүл, әдәп-әхлақлиқ, хушхой қиз. Достлиридин яхшилигини айимайду. Синипдашлири уни бөләкчила һөрмәтләйду вә миннәтдарлигини ейтиду.

Қасым Исмайилов

- Мәтингни көчирип йезип, хас исимларниң астиға сизин෉лар.
- Достлар һәккүдә немә ейтар единлар?

39. Оқуцлар.

Шатлик

Ишик ечип пана бәргән,
Бағри чөксиз қазақ ели.
Уйгурларму өзәлдинла,
Күткән Алтай, Или сени.

Яйрап өстүм, тәлим бәрди,
Абай ата Қунанбаев.
Чоқан йәнә бешим силап:
«Фәмгә чөкмә» – деди кайип.

Фәм-қайғуни мән көрмидим,
Пәрзәнтириим дили шатлик.
Мустәқиллиқ бу диярда,
Тәң һоқуқлук тили татлик.

Fопуржан Ниязхожаев

- Шеирдин чүшәнгиниңларни ейтип бериндер.
- Пәкәт хас исимларни тепип йезиндер.

40. Оқуцлар.

Дудуқлимай, тез оқи

Банум, Гүлбадәм баққа берипту,
Бағда Башарәт анини көрүпту.

- Дудуқлимай тез оқуп, хас исимларни етиңдер.

Бирхил нәрсиләрни бир-биридин пәрикәлән-
дүрүш үчүн уларға қоюлған намни **хас исим**
дәймиз. Хас исим баш һәрип билән йезилиду.
Мәсилән: «*Азия бүгүн*» гезити, Алмута шәнири.

57

41. Төвөндики жәдвәлгө дикқәт билән қараңлар.

Анар	баг	Әхмәт	бұви	ям
ба	оюн	Ту	хан	рәқ
Толун	Гүли	де	гүл	мал
нур	дә	чә	ла	дахун
жан	Ай	ай	чук	ғур

- Жәдвәлдин хас исимларни тепип, шу сөзләргө бағлиқ жүмлә түзүңлар.

42. Оқуңлар.

Биз абын кочисида туримиз. Китапни ипархандын алдым. Махмут алмутида туғулды. Гүлнарәм иккинчи синипта оқуйду. Мән «уйғур авази» гезитига йезилимән.

- Жұмлиләрдики баш һәрип билән йезилидиган сөзләрни тепип, көчирип йезиңлар.

43. Оқуңлар.

Уйғур жәңчиси

1944-жили 13-сентябрьдә Михаил Чернов хәндектә олтирип, Василий Андриенкониң Шамахун Абдрахманов тогрилиқ 69-дивизияниң «Вәтән үчүн жәңгә» намлиқ гезитидә бесилған мақалисini оқуп берди.

«... Бизниң полкта Шамахунни билмәйдиган вә һөрмәтлимәйдиган жәңчи йоқ еди. У – өз хәлқиниң арзулук пәрзәнди, елинизниң жасур оғуллирииниң бири.

Ефрейтор Шамахун Абдрахмановниң өжайип жасарити өвлаттин өвлатқа яд етилгүсі».

Асым Қасимов

- Шамахун Абдрахмановниң ким екөнлигини ейтип бериңлар.
- Мәтингиди исимларни тепип йезиндер.

44. Рәсимгә диққет билән қараңлар.

- Рәсимиңдеги қайсисига қандақ соал қоюлиду?

45. Жәдвәлгә диққет қилиңлар.

M	A	U	H	F	I	L
M	Й	М	Р	О	П	Т
Ө	Ш	F	А	Қ	F	А
Ш	К	Ә	З	А	Р	У
Ү	Л	Б	Н	Й	F	У
К	А	О	Р	О	Л	Й
Т	Қ	А	С	Ә	В	А
О	Ш	Н	Е	Қ	Р	С
Т	И	Р	Й	И	Б	Ә
Ү	Л	К	Ә	В	Ө	Р

- Филфордта йошурунған 12 наимини тепип йезиндер.
- Шу сөзләргө соал қоюп, қайси сөз түркүми екөнлигини ениңлаңдар.

Бирхил, охшаш нәрсиләрниң һеммисиге ортақ қоюлған намлар **умумий исим** дәп атилиду.
Мәсилән: *мектәп, гезит, өсүмлүк, адәм*.

58 ИСИМЛАРНИҢ БИРЛИК ВӘ КӨПЛҮК ТУРИ

46. Схемига қараңлар.

- Исимлар һәққидә йәнә немә билдиңлар?
- Исимларниң һәрбир түригө мисаллар көлтүрүңлар.

47. Оқуңлар.

Кирп..., к....н, сам...а, б..рә, оқуғ...чи.

- Чүшүп қалған һәрипләрни қоюп, сөзләрни оқуңлар.
- Бу сөзләрни жүмлә ичидө көплүк санда көлтүрүп йезиңлар.

48. Рәсимләргә дикқәт қилиңлар.

- Рәсимгә бағылғы сөз бирикмилирини түзүңлар.

- Рәсимдә қайси кәсип егилири тәсвиirləнгөн?
- Шу сөзлəргə соал қоюп, сөз түркүмини ениқлаңлар.

49. Оқуңлар.

Сәгəк ғораз

Бурун-бурун-бурунда, Қуяш күлүп чикқанда, мозай мөрәп, қоза мөрәп, оғлақ қирда қийғатқан заманда, тар катөктө ялғуз яшап, йәр татлап, жан беківатқан тоху күркə болуп, тухум бесипту. Құнлəр өтүп, икки тал жүжə чиқирипту. «Пұв» десə сəнтүрүлүп, чамдимини аран бесип жүргөн омақ жəниварларға «Чип-чип» дəп ат қоюпту. Құнлəр иссип, əтрап қызып, жəнанға яз кəлгəндə, жүжилəр соң болупту.

Иккисиниң тамақлиниидиган вақти кəлгəндə, аниси:

– Чип-чип жүжилирим,
Чип-чип, чип-чип жүжилирим.
Мамуқ пәйлик жүжилирим,
Сериқ тәнлик жүжилирим, – дəп чақиридекəн.
Улар ойнаватқан оюнини ташлап, анисиға жүгрəйдекəн...

Авут Мәсімов

- Тохулар жұжғилирини қандақ бекип, соң қилидиғанлиғи һәққидә ейтиңдер.
- Мәтіндө көплүк вә бирлік түрдө көлгөн исимларни йезиндер.

50. Төвөндіки чақмақтарға диққет қилиңдер.

к	н	у	п	с	ч	ө	ш	ү	р	ө	к
м	а	н	т	а	з	л	ө	ң	м	ө	н
а	н	а	м	а	й	ш	у	п	о	л	у
к	ө	м	п	ү	т	м	ө	ң	п	ө	р
т	о	ғ	а	ч	у	н	қ	а	в	а	п

- Йошурунған таам намлирини тепиндер.

Сөзләрниң жұпини тепип, жұмлә түзүңдер.

Исимлар бирлік вә көплүк уқумни билдүриду.

Бирлік түрдө көлгөн исимларға қошумчә уланмайду. Көплүк түрдө көлгөн исимларға -лар, -ләр, қошумчиси улиниду.

Мәсилән: *китап* – *китаплар*, *адәм* – *адәмләр*.

59 51. Насанға ярдәмлишиңлар.

- Ресимләргә дикқәт билән қарап, топларға бөлүңлар.

52. Оқуңлар.

Қалиғач билән Ячивәк

(Чөчәк)

Қалиғач ярниң бошлуғига уга селип, балилирини чиқирипту. Аниси озук издәп көткәндә, балилири тақәтсизлик билән күтидекән. Бир күни Қалиғачниң угисига Илан өмләп мәципту. Уни көргән Қалиғач пир-пир қилип, балилирига ярдәм күч издәйду. Дәсләп учуп Каккукқа бариду.

Қалиғач: «Каккук, маңа ярдәм қылғин, балилиримни Илан йәветиду!» – дәпту.

– Бүркүт мени меһманға чақырған, вақтим йоқ, – дәпту Каккук.

Қалиғач учуп, Қарғига берипту.

– Һәрмәтлик Қарға, маңа ярдәмләшкін. Балилиримни Илан йегиливатиду, – дәп жиғлапту.

Қарға Қалиғачқа қарапму қоймапту:

Қалиғачниң heч амали қалмай, чирилдап учуп кетипту.

Қалиғачқа Ячивәк учришип қапту.

– Достум, немишкә жиғлайсөн? – дәп сорапту у Қалиғачтин.

– Йоған Илан балилиримни жутмақчи болуп, угиға өмләп чиқмақчи болуватиду.

– Ундақ болса, мени чапсан йәткүзгин, – дәпту Ячивәк. Қалиғач қанитини ечишту.

Қалиғач Ячивәкни көзни ечиш-жумғичә угисига йәткүзүпту. Ячивәк угиға йетип кәлгән Иланға етилип, уни йәргә жиқитипту. Ячивәкниң қәһриманлығы зоқланған Қалиғач униң билән айрилмас дост болупту.

Шуниндин бери бирнәччә вақит өтсими, Қалиғач билән Ячивәк бир угида туруп, биллә яшайдыған бопту.

- Чөчәктин достлар дәп аташқа болидиған қәһриманларни атаңлар.
- Чөчәктин исимларни тепип, ұлғә бойичә йезиңлар.
- *Үлгә: қалиғач – қалиғачлар, уга – угилар,*

53. Оқуңлар.

Кичик рәссам

Алим бүгүн дукандин
Алди йолсиз бир дәптәр.
Синипта теч олтирип,
Ясиди бир ақ кәптәр.

У һәрдайим рәсимни
Чирайлиқ қип сизатти.
Достлиринин алдида,
Муәллими маҳтатти.

Абдуренім Мұтәллин

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңдар.
- Исимларниң астиға сизиңдар.

54. Йошурунған мақални тепиңдер.

Билимлик

– қанатлық

- Мақалниң мәнасини чүшөндүрүңдар.

55. Төвәндики рәсимләргө дикқәт қилиңдер.

- Берилгән рәсимләргө бағлиқ өхбарат жиғип, жүм-
лиләрни йезиңдер.

Даналар сөзи

1. Билим – кесәл кишини сақайтиду.
2. Билим – түгимәйдиган ғәзнә.
3. Билим кимдә болса, бүйүклүк тапиду.
4. Билимлик вә өқиленлиқ киши арзу-тиләклиригө
йетиду.

Йұсуп Хас Һажип

60

СҮПӘТ

56. Схемига қараңлар.

- Сүпәт һәккідә немә билдиңлар?
- Өзәңлар ойлинип, мисал көлтүрүңлар.

57. Төвәндикі сөзлөрни оқуңлар.

- Сүпәтләргә лайик сөз ойланылар. Мәсилән: *Көк асман*.
- Сөз бирикмелирини қоллинип, үч жүмлә түзүңлар.

58. Оқуңлар.

Меһрибан бала

Бу икки балиниң бойи худди қирқип қойғандәк тәң. Садиқжан толук, бодруқ, ақ йүзлүк. Иминжан

болжа, буғдай өңлүк, жұдәңірек. Бу икки достниң миңәз-хулқому бир-биригө охшимайды. Иминжан тутук, еғир бесиқ. Тола сөзлимәйдіған бала. Садиқжан болса, очуқ миңәз, көңүллүк, сөзмәл. Улар бир-бира билән шунчилік йеқин болуп көткөнки, бир-бирисиз жүрөлмәйду.

Мирзәхмәт Меримов

- Икки балиниң қандақ алайдилиги бар екенлигінің ейтіндер.
- Мәтіндін пәкәт сүпәт бар жұмлиләрни көчирип йезіндер.
- Сүпәтләрниң астиға сизидер.

59. Оқуцлар.

Hasan-hүсән

Булуттин ямғур йеғип,
Топа-чаңлар бесилди.
Асманда ғулач йейип,
Hasan-hүсән есилди.

Өтрапиға төкәр нур,
Бояқлири рәңму-рәң.
Қызыл, көк, йешил, қоңур,
Сериқ, қара, һава рәң.

Әшундақла чирайлиқ,
Бар мениң бояқлирим.
Сүрәт сизишка лайиқ,
Ақ-қелин варақлирим.

Rahiləm Muzəppərova

- Шеирниң биринчи куплетини ядқа йезишқа тәйярлинилар.
- Сұпәтләрниң астиға сизиңдер.

60. Оқуңдар.

- Мән гүлдәк чирайлиқмән.
- Мән кепинәктәк гөзәлмән.
- Мән судәк сұзұқмән.
- Мән күндәк нурлуқмән.
- Мән таштәк күчлүкмән.
- Мән тағдәк егизмән.
- «Тиләк ейтиш оюнини» ойнап көрүңдер.

61. Оқуңдар.

Төрт кепинәк

Гүлләрниң үстидә қизил, ақ, сериқ вә қара кепинәкләр учуп жүрәтти. Туюқсизла йоған қара қүш учуп кәлди. Кепинәкләрни көрүп, йемәкчи болди. Ақ кепинәк – түгмә гүлгә, қизил – қизилгүлгә, сериқ – мамқапқа, қара – дәрәқниң қовзигига олтиривалди. Қүш бирнәччә айлинип учти, лекин кепинәкләрни көрмиди.

(«Балдырган» журналидин)

- Мәтингни көчирип йезип, сұпәтләрни тепиңдер.
- Кепинәкниң рәсимиини сизип көрүңдер.

Нәрсиләрниң бәлгүсими, рәңгини, таамини, шәклини вә башқа хусусийәтлирини билдүридиган сөзләрни **сұпәт** дәймиз.

61 62. Жұдвални толтуруңлар.

Немә?	Рәңги	Іәжими	Тәми
	?	?	?
	?	?	?
	?	?	?

63. Оқуңлар.

Күн тәртиви

Иккінчи синипта оқуидиган Досалы ейгө көңүлсиз қайтти. Чүнки у бүгүн дәристә «икки» алған еди. Көлдидә, чайму ичмәй йетип қалды. Аниси беарам болуп:

- Балам, бир йериң ағирватамда?
- Яқ.
- Ундақта немишкә ятисән? Чейиңни ичсөңчу.
- Ойлиниватимән.
- Ойлиниватамсән?
- Аниси һәйран болди. Оғлидин мундақ жавапни күтмиғән еди.

Ойлинишни билиш – соң болғаниң бәлгүси. «Оғлумға әқил кириветипту», – дәп аниси уни башқа беарам қилмиди. Дәстиханни жиғиштурдидә ишиға кәтти.

Жолтай Әлмашев

- Досалы дәристин немишкә көңүлсиз қайтти?
- «Ойлинишни билиш – соң болғаниң бәлгүси» дегендеген жүмлинин қандақ чүшинисиләр?

64. Оқуңлар.

Аслан

Чепилмайду, өдәплик,
Оюнғизә бәк өплик.
Чашқан көрсө, һүрпийип,
Болуп кетәр дәһшәтлик.

Әжәп сәзгүр һәм чаққан,
Сәгәк жүрәр һәрқачан.
Кичиккинә йолvasқа,
Охшап кетәр бу аслан.

Нұрәхмәт Әхмәтов

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Сүпәтләрниң астиға сизиңлар.

65. Төвәндіки сөзләрни оқуңлар.

Қәнт – Лаза – Қемүр – Тавуз –
Тәһийә – Тағ – Қар – Түлкө –

- Сөзләрниң бәлгүсіни йезиңлар.

66. Тепиши мақни оқуңлар.

Саватиңни чиқарған,
Өзи аддий китаптур.
Інберир һәрип дурданә,
Сәбиләргә хитаптур.
Ейтиң, омақ достлиrim,
Қайси гөһәр китаптур?

(Е.....ә)

- Жағавини тепип, сүпәтләрни көчирип йезиңлар.

62–63

ХУЛАСӘ ДӘРИС БИЗ НЕМИНИ ҮГӘНДҮК?

1. «Ким чапсан» оюни.

C	A	H	A
соғ	алмиди	нан	алтә
серіқ	ач	нәшпүт	атмиш
салқин	ас	нават	атмиш алтә

- Сөз түркүмлиригө мисал ойлаңлар.
- Іәрбір топтын сөзлөрни пайдилинип, үч жұмлә түзүп йезиндер.

2. Оқуңлар.

Мениң йешим

Дадамға мән әгәшсәм,
 «Сән кичик», дәйду апам.
 Укам билән тәгәшсәм,
 «Сән соңғы», – дәйду акам.

Махтайду дәп «соң жигит»,
 Жәдвәл ядлисам дадам.
 Симимни қойса житип,
 «Кичик бала», дәр hәдәм.

Тиришимән билишкә,
 Ким ейтар маңа ечиш.
 Мениң йешим немишкә,
 Бирдә соң, бирдә кичик?

Илахун Жәлилов

- Шеирниң мәнасини жұмлә шәклигө көлтүрүп сөзләп беріңдер.
- Балиниң соалиға жавап қайтуруш үчүн, савақ-дашлириңдар билән пикерлишиңдар.
- Сүпөтләрни тепип йезиндер.

3. Рәсимләргә диққәт билән қараңлар.

- Рәсимләргә бағлиқ умумий вә хас исимларни пайдилинип, мәтинг түзүңлар.

4. Оқуңлар.

Жуюп жүргин пат-пат

Қолум мениң аппақ,
Үзүм мениң ақ.
Жуюп турдум пат-пат,
Қени, қарап бақ.

Жуюп жүргин пат-пат,
Болмигин қасмақ.
Су тәгмисә көзүңни,
Басиду чапақ.

Пакиз бала қол жумай,
Йемәйду тамақ.
Қоллар болса паскина,
Ағритар қосақ.

Абдувәли Аюп

- Тазилик тоғрилиқ шеирда немә дейилгән?
- Өзәңләрниң шәхсий гигиенаңларни қандақ сақлай-силәр?

5. Төвөндикі сөзлөрни оқуңдар.

Йеза, сәвзә, лаза, долана, ашхана, деризә, алича.

- Бирлик сандики исимларни көплүк санға айлан-дуруңлар.
- Қандак пәйтлөрдө -лар, -ләр қошумчилири улиниду?

6. Мақалларни давамлаштуруп оқуңдар.

Әмгәк қилсаң, йәр

Әмгәктин кәлсә байлиқ,

Өмрүң өтәр

Һорунға нойлидики суму

- Һәрбир мақалниң мәнасини чүшөндүрүп беріңлар.
- Чүшүп қалған сөзләргө соал қоюңлар.

7. Берилгән қапиийләргө шеир йезип көрүңлар.

..... чаққан,

..... елип.

..... хошал,

..... егилип.

- Язған шеириңлар қайси мавзуға бегишланды?

8. Оқуңдар.

Хоккей

Чүштин кейин дәристин чиққан балилар мәктәп китапханисиниң алдига жиғилди.

– Оюн тәртиви мундақ, – деди Сейилбек қолиди-
ки сумкисини алиқини билән уруп қоюп. – Хок-

кейму футбол оюниға охшайду. Пәрқи шула: футбол допи тавуз охшаш йоған, уни пут билән теписөн, баш билән урисөн. Хоккей допи болса, ғазниң тухумидәкла, бирақ шундақ созунчақ екән дәп чүшинип қалмаңлар. У дұп-дүгләк, уни мәхсус таяқ биләнла урисөн.

Естай Мырзахметұлы

- Хоккей оюни һәкқидә немә билдиңлар?
- Хоккей һәм футбол оюниниң қандақ охшашлиги бар екән?
- Мәтингдин исим билән сүпәтләрни тепиңлар.

9. Схемига қараңлар.

- Анига хас хисләтләрни ейтип беріңлар.
- Шу сөzlәргө соал қоюп, сөз түркүмини ениқлаңлар.

10. Рәсимгә диққәт қилиңлар.

- Рәсимгә бағылқ қандақ? соалиға жағап беридиган сөzlәрни ейтип беріңлар.
- Шу сөzlәргө мувапиқ бирнәччә жүмлә түзүңлар.

V бөләккә бегишланған тест тапшуруқлири

1. Нәрсиләрниң намини билдүридиган сөзләр қатарини төпиңләр.

- а) Бир, икки, он.
- ә) Ухлиди, тапти, хошал болди.
- б) Компьютер, тошқан, китап.

2. Көплүк түрдә берилгән исимлар қатарини бәлгүләңләр.

- а) Чөчәкләр, төпишмақлар, мақаллар.
- ә) Әдәплик, башчи, адәмләр.
- б) Аэропорт, өрүк, балилар.

3. Умумий исимларга бағылқ қаидини ениқлаңлар.

а) Бирхил нәрсиләрниң умумий намини билдүриду.

- ә) Адәмгә, найванларга қоюлған намлар.
- б) Иш-хәрикәтниң бәлгүсини билдүриду.

4. Хас исимлар қатарини ениқлаңлар.

- а) Оқуғучи. Устаз. Шәһәр.
- ә) Чимкәнт. Абдулла Розибақиев. Или.
- б) Абай Құнанбаев. Даны. Улук шаир.

5. Нәрсиләрниң тәмини билдүридиган сөзләрни ениқлаңлар.

- а) Ширин, аччик, чүчүмәл.
- ә) Татлиқ, семиз, тәмлик.
- б) Егиз, қаттиқ, тар.

6. Сұпәтниң соаллири тогра берилгән қатарни бәлгүләңләр.

- а) Немә қилди? Немә қилиду?
- ә) Ким? Немә?
- б) Қандақ? Қайси?

VI бөләк
УРП-АДӘТ ВӘ ЕГИЗ ӘДӘБИЯТИ

Әскә алимиз, билимиз, үгинимиз:

- Сөз түркүмлирини ажритишни;
- сөз түркүмлиригө соал қоюшни;
- сөз түркүмлириниң аләнидилигини әскә алимиз.

- Сүпөт билән исимниң бағлинишини;
- аддий вә мурәккәп пеилларни ажритишни;
- мәтин үстидә ишләшни **билимиз**.

- Урп-адәт вә егиз әдәбиятиниң өзгичилигини;
- сөзләрдин жұмиләрни түзүшни;
- наятта қоллинидиган мәлumatларни орунлуқ пайдилинишини **үгинимиз**.

64 СҮПӘТ БИЛӘН ИСИМНИҢ БАҒЛИНИШИ

1. Оқуңлар.

Көк рәң һәккүйдә

Іәрбір милләтниң өзигө хас тарихи, мәдәнийити, сөнъити болуши билән биллә, башқыларға хас әмәс аләнидиликлириму мәвжұт. Мәсилән, Япониядә 4 наһайити хәвплик сан несапланса, бизниңкіләр 9ни хасийәтлик сан дәп чүшиниду. Өнді көк рәңму хәлқимиз наятида аләнидә роль ойниған. Отмұшқә нәзәр селиштин илгіри бу сөзниң мәзмұниға тохтилайли. Бу уйғур тилида аһаңдаш мәнани билдүриду. Бириңчиси, рәңниң нами. Иккінчи-си болса «асман-пәләк» деген мәнани билдүриду. Һә, үчинчи мәнаси болса, бу өсүмлүкни, чөпни яки көктатни билдүриду. Мошуниңға бола, биз пәсилләр әркиси несапланған баһарни «көкләм» дәп атайды. Чүнки у пәсилдә көк йецидин чиқишиңқа баштайтын.

Молутжан Тохтахунов

- Көк рәң һәккүйдә немиләрни биливалдиңлар?
- Исим билән сүпәтниң бағлинишиға сәп селиңлар.
- Сериқ рәң һәккүйдә пикерлишип, мисалларни көлтүрүңлар.

2. Оқуңлар.

Чирайлиқ . . . Егиз . . . Әжайип . . . Чүчүмәл . . .
Кичик . . . Меһрибан . . .

- Бир сүпәткә лайиқ бирнәччә исим төпип йезиңлар.
- Сүпәттін исимға соал қоюңлар.

3. Оқуңлар.

Үйғур таамлири

Таамларға хандур уйғур таамлири,
Бизгө шәрәп-шандур уйғур таамлири.
Хасийәт һөм шипаси бар һәрбириниц,
Бизгө һөсүн-халдур уйғур таамлири.

Мәһәммәтжан Рашидин

- Уйғур таамлирини атап, намлирини йезиңлар.

4. Йошурунған мақални тепиңлар.

Окуғанниң үзи , оқумиғанниң үзи .

5. Рәсимләргө диққәт билән қараңлар.

<input type="text"/>				
----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

<input type="text"/>	<input type="text"/>	<input type="text"/>
----------------------	----------------------	----------------------

<input type="text"/>				
----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

<input type="text"/>				
----------------------	----------------------	----------------------	----------------------	----------------------

- Һайванларниң хисләтирини бош чақмақларға толтуруңлар.

65 6. Оқуцлар.

Тұлкә билән Өшкә

(Чөчәк)

Бир Тұлкә жүгрәп келиветип, туюқсизла бир чоңқұр ойманлиққа чұшұп кетипту.

Чиқалмай турғанда, су издәп жүргөн бир Өшкә жүгрәп, шу ойманлиққа дуч келип, Тұлкини көриду.

– Һәй, Тұлкә батур, немә қилип турисөн? – дәпту.

– Вай, немә қилаттим, мән раһәтлининп туримән.

Үстидә иссиқтін уссап, өлгөн едим, ойманлиқниң ичи шундақ салқын, әң түвидә сұп-сұзұқ сүйи бар екән, – дәпту.

Буни аңлиған өшкә: «Мәнму салқынлап, су ичи-валай», – дәп сәкрәп, ойманлиққа чұшұпту.

Шу вақитта қув Тұлкә Өшкиниң үстигө ми-нип, униң мұңғузигө чиқип, сәкрәп ойманлиқтын чиқип, өз йоли билән кетип қапту.

«Яманға яхшилиқ қилма, униңдин яхшилиқ күтмә» дегән мақал мошуниңдин қалған екән.

- «Яманға яхшилиқ қилма, униңдин яхшилиқ күтмә» дегән мақалниң мәнасини чұшәндүрүңдар.
- Чөчәкни сәһниләштүрүп көрүңдар.
- Сүпәтләрниң исим билән бағлинишини тепип ейтіңдар.

7. Сөзләрниң жұпини тепип, жұмлә түзүңлар.

8. Рәссимләргә дикқәт қилиңлар.

Синип
қандақ? – ...

Оқуучилар
қандақ? ...

Гүлләр
қандақ? ...

- Соалларниң орниға тегишлик сұпәтни қоюп, жавап йезиндер.

9. Оқуцлар.

Іәрбір адәмниң туғулған йери, Вәтини өзигө (қандақ?) hәм (қандақ?) көрүниду. (Қандақ?) нава – тәнгә дава. (Қандақ?) кәйпият адәмни шатлиққа йетиләйдү. Мән (қандақ?) ата-анамни қәдирләп, үмүтини ақлаймән.

- Қандақ? деген соалниң орниға тегишлик сөзләрни қоюп, жүмлиләрни көчирип йезиндер.

- Сұпәтләрни тепип, уларниң қайси сөз билән бағлинип көлгинини ейтингер.

10. Рәссимләргә дикқәт қилиңлар.

қызыл шар

қара сим

серік қәләмдан

кек көйнек

- Сұпәт билән исимниң бағлинишиға сәп селип, жүмлә ичидә көлтүрүп йезингер.

11. Схемига қараңлар.

Пеил

Адәм вә нәрсиләрниң иш-һәрикитини билдүриду

Немә қилди? Немә қиливатиду? Немә қилиду?
Немә болди?

- Пеил һәккүдә немә билдиндер?
- Ойлининп, мисал көлтүрүңлар.

12. Оқуңлар.

Норуз мәйрими

«Норуз» уйгурчә «Йеци күн» деген сөз. У көңүллүк өтиду. Норуз күни саз челип, нахша ейтиду. Нафра яңрап, уссул ойнайду. Адәмләр миллий кийимләрни кийиду. Һәрхил қизиқ оюнлар көрситилиду. Буғдай үндүрмисидин тамақ тәйярлиниду. Буни йөттө түрлүк таам һөрмитигө атап пишириду. Улар адәмгә өң керек нәрсиләр. Мәсилән: су, сүт, дан, гөш, ун, туз, май. Буларсиз яшаш мүмкүн өмәс.

(«Уйгур авази» гезитидин)

- Норуз мәйрими һәккүдә немә билисиләр? Ейтип бериндер.
- Өтиязда йөнә қандақ мәйрәмләр бар?
- Мәтингдин пеилларни тепип йезиндер.
- Пеилларға соал қоюңдар.

13. Оқуңлар.

Әйнәк алдида

Әйнәк елип қарисам,
Тонуш бири қарайду.
Мән чечимни тарисам,
Уму чечин тарайду.

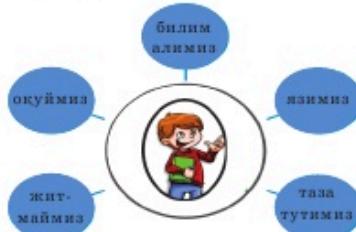
Қилигини билсәммү,
Чидап турдум терикмәй.
Ким екән, достум, сөнму
Издәп көргин зерикмәй.

Илахун Жәлилов

- Шеирни жүмлә шәклигө кәлтүрүп йезиңлар.
- Пейлларниң астиға сизиңлар.

14. Схемига қараңлар.

- Берилгән сөзләрдин жүмлиләрни түзүп йезиңлар.
- Китап һәккідә мақал вә тепиши мақларни ейтиңлар.

15. Рәсимгә диққәт билəн қараңлар.

- Рәсимгә бағылқ җүмлә түзүп йезиңлар.
- Ләгләкниң ясилиш усулини ейтип бериңлар.

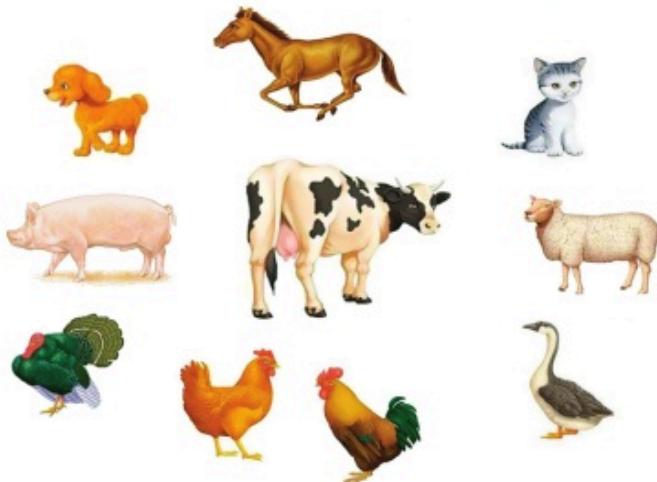

Адәм вә нәрсиләрниң иш-һәриkitini билдүридиған сөзләрни пеил дәймиз.
Пейллар немә қилди? немә қиливатиду?
немә қилиду? дегән соалларга жавап бериду.
Мәсилән: гүлләр ечилди (**немә қилди?**).

67

16. Рәсимдикің нағыларни атаңдар.

- Рәсимдикің жан-жаныварларға хас һәрикәтлөрни ейтеп, соал қоюңдар.

17. Оқуңдар.

Помидорлар

Йешил шахларда қызыл помидорлар.... Әтигөнлиги помидорларниң үстини шәбнәм тамчилири Қызыл помидорларниң үстигө ақ кепинәк У бир соң гүл екән дәп Помидор үстидин айлинип-айлинип, учуп

(«Fұнчә» журналидін)

- Көп чекитлөрниң орниға иш-һәрикәтни билдүрідиган сөзлөрни қоюп йезиндер.
- Помидор һәккідә йәнә немә билисиләр?
- Кереклик сөзлөр: қаплайды, өсіватиды, қонди, ойлиди, кәтти.

18. Оқуцлар.

Күчүгүм

«Боран» атлиқ күчүгүм,
Тиним тапмай ойнайду.
Тошуп аяқ кийимни,
Өз орнида қоймайду.

Вильям Молотов

- Шеирни ядқа йезишка тәйярлиниңлар.
- Пейлларниң үстигө соаллирини йезиңлар.

19. Оқуцлар.

Нойлида чирайлиқ гүлләр

Садиржан чоңларни

Оқуучилар муәллимни дикқәт билән

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, жұмлиләрни толуқтуруп йезиңлар.
- Керәклик сөзләр: *тиңшайды, ечиливатиду, һөрмәтләйдү*.

20. Рәсимләргә дикқәт қилиңлар.

- Рәсимләрни пайдилинип, 4–5 жұмлидин ибарәт hekайә түзүңлар.
- Иш-һәрикәтни билдүридиган сөзләрни тепиңлар.

68 21. Оқуңлар.

Ким? Немә?

ойниди
күн
ямғур
оқуғучи
оқуди
яғди
ечилди
сиңлим

Немә қилди?

- Сөзләрни икки топқа бөлүп йезиндер.
- Қайси сөз түркүми екәнлигини ениқлаңдар.

22. Жұмлиләрни оқуңлар.

1. Һавани гугум... . 2. Күн... . 3. Әтрапқа қараңғу 4. Асманни пақирап турған юлтузлар 5. Қараңғулуқни йорутуп, ай 6. Қойлар яйлақтын 7. Қалған ишқа қар 8. Бизниң мәлигө икки қәвәтлик мәктәп, чирайлиқ турушлук өйләр 9. Бийил ашлиқтын мол һосул

- Көп чекитләрниң орниға иш-һәрикәтни билдүри-
диган сөзләрни қоюп йезиндер.

23. Шеирни һиссиятлиқ оқуңлар.

Көктө ләйләп сүзүлүп,
Бүркүт учуп жүриду.
Чоққилардин тез өтүп,
Нәләрниду көриду.

Үркүп кәлгән бир топ чил,
Қирға урди өзини.
Қар астидин шуңғиди,
Көрсөтмиди изини.

Абдулхәй Рози

- Соал қоюш арқилиқ иш-һәрикәтни билдүридиған сөзләрни тепиңлар.

24. Берилгән қапийиләргө шеир йезип көрүңлар.

----- туруп,
----- мандим.
----- оқуп,
----- алдим.

- Язған шеириңлар қайси мавзуға бегишланды?

25. Рәсимгә дикқәт қилиңлар.

- Рәсимгә бағлиқ мәтин түзүңлар.
- Қандақ миллий таамларни билисиләр? Ейтеп беріңлар.

69

26. Оқуцлар.

Бал һөрисиниң пайдиси

Бал һөриси бал бериду. Қәғәз, тоқуми-чилиқ санайтигә һажәт балму – мошу бал һөрисиниң нәтижиси. Бал нургун ағриқларға шипа. Һәриниң чаққини ревматизм охшаш ағриқларға тепил-майдиган доридур. Ү гүлләрни чаңлаштуриду, улардики чаң-топини тазилайду, шуниң үчүн һәрини мутәхәссисләр «қанатлық агротехник» дәйду.

К. Қасимов

- Бал һөрисиниң пайдиси һәккідә сөзләп бериндер.
- Мәтіндін пеилларни тепип йезіндер.

27. Оқуцлар.

Алма – пишти, чұшти,

Гүл – ечилди, чечәклиди,

Һава – тазиланди, бузулди,

- Исимларға тегишлиқ пеилларни йезіндер.

28. Тепишмақниң жағавини тепиңдер.

Икки учини тутувелип,
Жозыға һәр уриду.
Сүйин ичсәң, мәззә қилип,
Тәңгә дава бериду.

(„II“)

- Пеилларни соал қоюш арқылы ениқлаңдар.
- Бу таамниң үәнә қандақ түрлири бар? Ейтеп беріңдер.

29. Оқуңлар.

Булбуллар

Таң сәһәрдә булбуллар,
Гүлгө қонуп сайрайду.
Өтрапни чаң кәлтүрүп,
Гүл бегимда яйрайду.

Абдукерим Фәниев

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Пейлларниң астиға сизиңлар.

30. Ким немә қиливатиду?

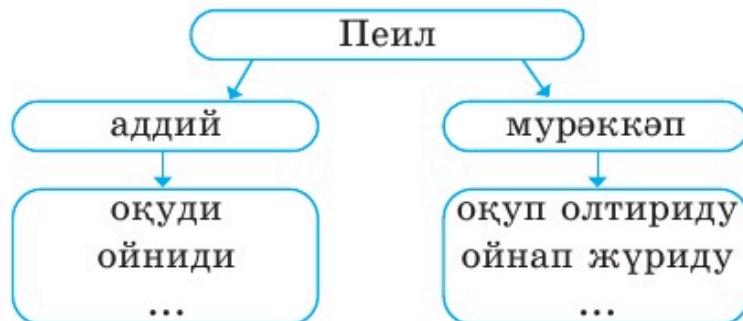
- Рәсимгө бағлиқ жұмиләрни түзүңлар.
- Иш-хәрикәтни билдүридиған сөзләргө қандақ соал қоюшқа болиду? Ейтеп беріңлар.

70

АДДИЙ ВӘ МУРӘККӘП ПЕИЛЛАР

31. Схемига қараңлар.

- Пеил һәккидә йәнә немә билдиңлар?
- Һәрбир топқа мисал көлтүрүңлар.

32. Оқуңлар.

Бөлжұргенлиқ сай

Һәр күни ешәк билән тағдин отун тошуйдиган балилар бүгүн бөлжұргенлиқ сайға бармақчи болди. Бөлжұрген раса қелин өсүпту. Дайым отунға маңғанда Семәтни әтигөнлиги охитип, биллә елип мацидиган Илияр бөлжұрген териш үчүн, өзи ялғуз таққа кетип қалди. Семәт уйқусини ечиp, униң кәйнидин ешигини тоқуп, йетип көлгичә, бөлжұргенни хелила жиқ теривалимән дәп ойлиди. Қайтарда болса, ешигимгә қуруған шахларни артип бағлавалармән дәп, өп-чөрисигә қаримай, қачилирини бөлжұрген билән толтурушқа башлиди. Ешигини сайға арқанлап қойди. Ешәк хартылдан, юмшақ чөпни дәссәп-чәйләп отлашқа башлиди.

Пәридәм Тейипова

- Мәтинниң мәзмунини сөзлөп беріндер.
- Аддий вә муреккәп пеилларни икки топқа бөлүп йезиндер.

33. Оқуңдар.

Әқиллиқ ойлап ейтиду,
Әқилсиз – ойнап.

34. Оқуңдар.

Оқуватиду, ойниди, чиқарди, салиду, күлұватиду, сайрайду, қариди, миявлиди.

- Аддий пеилларни муреккәп пеилларға айландуруп йезиндер.

35. Рәсимгә дикқет қилиндер.

- Рәсимгә бағыт муреккәп пеилларни жүмлө ичидө көлтүрүндер.

Пеилниң аддий вә муреккәп түри болиду.
Аддий пеил бир сөздин түзүлиди: *оқуди, барди*. Муреккәп пеил икки, үч сөздин түзүлиди: *оқуп олтириду, берип көлди*.

71 36. Оқуңлар.

Немишкә Айниң көйниги йок?

(Серб хәлиқ чөчиги)

Бир күни йеци туғулған Айниң көйнәк кийгүси кәлди. Шундақ қилип, у тикинчигө келип:

– Маңа чирайлиқ көйнәк тикип бериң. Мениң ялицаң жүргүм кәлмәйду, – дәйду.

– Мақұл. Бәш күндін кейин келип, кийип көргин, – дәйду тикинчи.

Вәдиләшкәндәк, бәш күндін кейин Ай тикинчиниң босуғисини аттайту. Лекин көйнәк Айға қисқа һәм тар болуп қалиду.

– Мүмкін өмәс, мән растла хаталишип қалдимму? Бир һәптидин кейин келиң, – дәп тикинчи хижаләт болиду.

Ай ейтқан вақитта келиду. Бирақ көйниги йәнила қисқа һәм тар.

– Қандақла болмисун, йәнә бир қетим келиң. Мән пәқәт Сиз үчүнла йеци көйнәк тикимән, – дәйду тикинчи уялғинидин.

Бәш күндін кейин Ай йәнә тикинчиниң өйигө келиду. Йеци көйнәк тәйяр еди. У бурунқы көйнәктин икки һәссә йоған болсыму, Айға йәнила қисқа һәм тар болди. Ай терикип, қолини бир шилтип, чиқип кетиду.

- Мәтингдин санларни тепип йезиндер.
- Бир һәптидә нәччә күн бар?
- Ай тикинчигө нәччә қетим кәлди? Көйнәк айға немишкә кичик болуп қалди?
- Мәтингдин аддий вә мурәккәп пеилларни тепип ейтеп беріңдер.

37. Оқуңлар.

Чүшүмдә

Йоқап кәткән қочақни
Кечә көрдүм чүшүмдә.
– Нәдә жүрдүң? – дәп сорисам,
Дәйду: – Бардим үзүмгө.

Аччиқ қилип қочигим,
Задила қаримайды.
Мән дедим: – Бу қилиғиң,
Достлукқа яrimайды.

Жүгрәп берип мән уинىң
Қолидин тутуп алдим.
Хошаллиқтин көтирип,
Кәчкічә раса талдим.

– Кәтмәйсән, – дедим әнди,
– Тепип алдим мән сени.
Биллә узақ ойнаймиз,
Кечип баққина, қени.

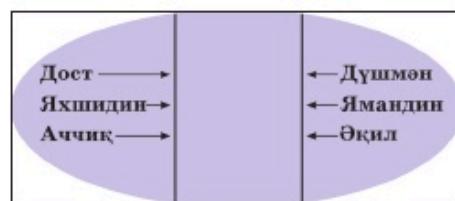
Патигұл Сабитова

- Пәкәт муреккәп пейлларни тепип йезиндер.
- Силәрчә, қочақ немә сөвәптин аччиқланда? Ейтеп бериндер.

38. Схемиға қараңлар.

- Берилгән сөзләрдин мақал түзүп йезиндер.

39. Маққалларни лайиқлаштуруп оқуңдар.

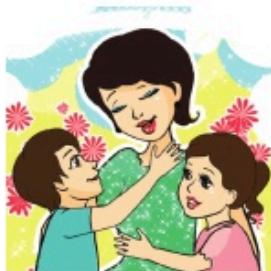

1. Мәртни мәйданда
сина,
 2. Йолvasни йәңгән
батур әмәс,
 3. Ишлисәң, алисән
қапладап аш,
 4. Әлгә кирсәң –
елиңчә,
- ишлимисәң, қалисән ач.
суға кирсәң – белиңчә.
аччиқни йәңгән батур.
йолдашни – сәпәрдә.

- Пәкәт пеил бар мақалларни йезиңдар.

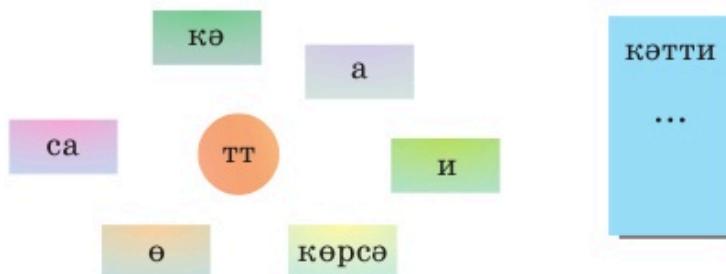
40. Рәсимгә дикқәт қилиңдар.

- Рәсимгә бағылқ мәтин түзүңдар.
- Иш-хәрикәтни билдүридиған сөзләрни ейтип бериңдар.

Қизиқарлық грамматика

72

САН

41. Схемиға қараңлар.

- Сан һәккідә немә билдиңлар?
- Ойлинип, мисалларни көлтүрүңлар.

42. Оқуңлар.

Бу зади немә «бәш»? Қандак «бәш»? дегән соал һөммимиздә туғулуши тәбиий. Бу рәқәм мошу аталғуларға лайик мәдәнийәт вә тарихимизда из қалдуруп көтти. Биринчидин, «Уйгур» дегән милли-тимизниң намиму бәш һәриптин түзүлгөн. «Бәш» дегән санни аңлиғанда, бу рәқәм адәм балисиниң психологиясигө қандақту-бир ижабий тәсирини йәткүзиду. Чүнки мәктәптә оқуғанда, мошу баһани елиш үчүн күрәш қилимиз.

Молұтжан Тохтахунов

- «Бәш» сани тоғрилик чүшәнгиниңларни сөзләп беріндер.

43. Оқуңлар.

Бәш бармақ

Коллириңни жуйғанда,	Охшаш өмәс бәш бармақ,
Диққет селип қарап бақ.	Том, оруқ, узун, қисқа.
Муштум болар жумғанда,	Амма мәхсити ортақ,
Икки қолда он бармақ.	Бирдәк киришпәр ишқа.

Қолға қәләм алғанда,
Башқуриду башмалтақ.
Йетиләйду язғанда,
Қәләмни ғожималтақ.

Қоллайду ортатерәк,
Йөләйду ғожибөрәк.
Мәдәт берәр һәммигә,
Әң кичиги чимәлтәк.

Илахун Жәлилов

- Шеирни ниссиятлик оқуп, һәрбир куплетини жүмлә шәклигө кәлтүрүп ейтиңлар.
- Шеирниң иккинчи куплетини ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.

44. Оқуцлар.

Мениң достум бу жил ... яшқа толди. Бизниң синипта ... оқуғучи бар.

Рәнагул дукандын ... дәптәр сетивалди. Бизгә бүгүн ... дәрис болиду. Бир жилда ... пәсил бар.

- Көп чекитләрниң орниға халиған санларни қоюп, жүмлиләрни толуқтуруп, көчирип йезинлар.

45. Рәсимгә диққәт қилиңлар.

- Һәрбир һайванниң санини ейтип бериңлар.
- Шу санларға соал қоюш арқылы, жүмлиләрни түзүңлар.

Адәм вә нәрсиләрниң санини билдүридиған сөзләрни сан дәймиз.

Санларға қанчә? нәччә? қанчинчи? нәччинчи? деген соаллар қоюлиду.

73

46. Оқунлар.

Қуйма тонур

Қуйма тонур ясаш үчүн, дәслөп униц өмбөр шәклидики һулини ясатти. Униц үчүн йәргө, кәлгүси тонурниң орниға, ташларни йейитип, униц үстини лай билән сугатти. Һул тәйяр болғандын кейин, тонурниң тамлирини турғузушқа киришетти. Келәчәк тонурниң тамлиридин дәз кәтмәслиги үчүн 1,5–2 челәк сегиз топиға өшкиниң жуцини арилаштуруп, лай етөтти. Андин лайни бир яки икки күн сақлап қоятти. Лайдин узунлуғи 40–50 сантиметр ногуч шәклидә тонурниң тамлирини тәйярлап, уларни дәрхал һулниң үстигө айландуруп тизатти. Қурниң тамлири аптапта қуруғандын кейин, униц үстигө иккинчи қурниң янлирини турғузатти. Андин тонурда иссиқлиқ узақ сақлиниши үчүн, теминиң сиртиға лай билән япилақ ташларни чаплатти. Шуниндін кейин тонур тамлириниң өтрапини кесөк билән қоршап, там билән кесөк арисидики бош жайға топа толтуриду. Тонурниң үстини саманлық лай билән сугайду. Униц үстигө чиқиш үчүн, тонурниң бир четигө кесөктин пәләмпәй ясайду.

Адилжан Зулияров

- Қуйма тонур һәкқидә билгиниңдарни сөзләп беріндерлар.
- Мәтингдин санларни тепип, соал қоюңдар.

47. Оқуңлар.

Алтә ... , йәттә ... , тохсән ... , йүз әллик үчинчи ... , жигирмә икки ... , әллигинчи ... , тоққуз ... , йүз биринчи

- Жұқуридики санларниң йениға халиған исимларни қоюп, көчирип йезиңдер.

48. Оқуңлар.

1. Йүз тәңгәң болғичә,
 2. Йәттә өлчәп –
 3. Билимсиз бирни йеңәр,
 4. Достуңни бир алдисаң,
- Мақалларни давамлаштуруп йезиңдер.

49. Оқуңлар.

Немә үчүн?

- Икки көзүң немә үчүн керәк?
- Яхшилиқни көрүш үчүн.
- Икки қолуң немә үчүн керәк?
- Әлгө ярдәм бериш үчүн.

Илия Бәхтия

- Шеирни ниссиятлик оқуңлар.
- Шеирни давамлаштуруп ейтиңдер.

50. Берилгөн һәрипләр қатаридин йошурунған сез- ләрни тепиңдер.

ТПНИККИТАПҚУЧ
ТОНАБИРЛИКТӨРТ

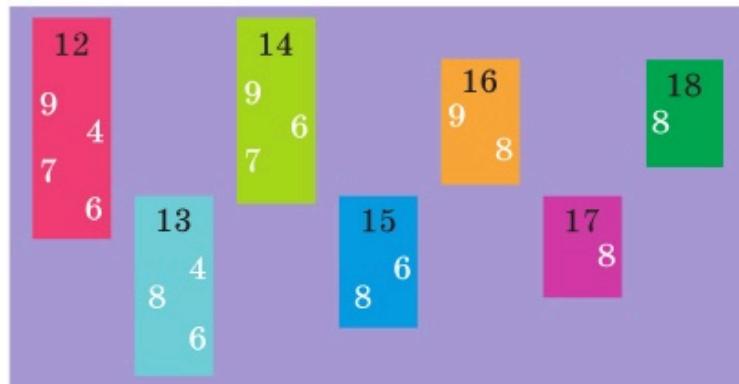
ТБӘШАРЙӘТТӘРП
БАЛАЛТӘСТОҚҚУЗ

- Тепилған сөзләрни оқуңлар.
- Бу сөзләр һәққидә билидигиниңларни ейтиңдер.

74

51. Берилгөн санларни оқуңдар.

- Пәкәт икки ханилиқ санларни тепип йезинىлар.

52. Оқуңдар.

МӘРИЙӘМ НИЯЗОВА

Мәрийәм Ниязова Яркәнт шәһиридә дехан аилисидә дунияға көлгөн. У – пүткүл аңлық наягини хәлқигө адил өмгөк қилишқа бегишлиған анилиримизниң бири. Мәрийәм ана көмүқонақ йетиштүрүш бойичә яшлар звеносиниң йетекчиси болуп сайлиниду. Дәсләп гектаридин 70 центнер һосул алған болса, кейин уни 125кә йәткүзүп, рекорд яритиду. Шиҗаәтлик өмгиги уни шан-шәһрәткә бөлиди. У Өмгөк Қәһримани аталди.

- Мәрийәм Ниязова һәккүдә билгиниңдарни ейтип беринىлар.
- Мәтингдин санларни тепип, рәқәмләрни язмичә йезинилар.

53. Санларни атаңлар.

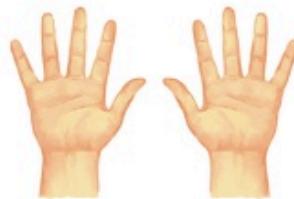
1, 3, 7, 9, 10, 25, 90, 100, 153.

- Санларни сөз билән йезиңлар.

54. Оқуңлар.

Оң қолумда көп бармақ,
Сол қолумда нәқ шундак.
Қанчә болиду қошсақ?
Кени, өзәң санап бақ.

Илахун Жәлилов

- Соалға жавап беріңлар.
- 1–10ғиңе санларни 3–4 тилда санап беріңлар.

55. Ребусниң жававини тепиңлар.

- Берилгән сөздин жұмлә түзүп йезиңлар.

56. Мақалларға диққет қилиңлар.

... өлчәп, ... кәс.

... тәңгәң болғичә, ... достуң болсун.

... қол бирдәк өмәс.

- Көп чекитләрниң орниға чүшүп қалған санларни қоюп, көчирип йезиңлар.

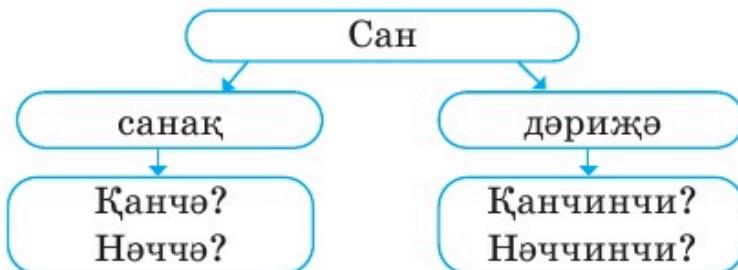

75

САНАҚ ВƏ ДƏРИЖƏ САНЛАР

57. Схемига қараңлар.

- Сан һәккидә йөнә немә билдиңлар?
- Һәрбир топ соаллириға мисал көлтүрүп йезинىлар.

58. Оқуңлар.

Биз иккинчи синипта оқуымиз. Синипта жигирмә тоққуз оқуғучи бар. Униң он төрти – оғул, он бәши – қызы. Синипта йәттә бала әлачи, он бәши – зәрбидар. Мән достум Ипарәм билән үчинчи партида олтиримән.

- Мәтингә мавзу қоюп, чирайлиқ көчирип йезинىлар.
- Қениң қара һәрипләр билән бесилған сөзләргө соал қоюңлар. Немә байқидиңлар?

59. Оқуңлар.

Санашни үгинәйли

Бир дегендә бирлишип,
 Иккидә иккиләнмәй,
 Үч дегендә учришип,
 Төрт дегендә жұплишәйли.
 Дајим шундақ тиришип,

Санашни биз үгинәйли.
Он – өқслимгә өқил қон.
Жигирмә – яманниң сөзигө кирмә.
Оттуз – асманда көптур юлтуз.
Кириқ – ишик алдидә ериқ.
Әллик – мениндә йоқтур мәнлик, –
Дәп һечқачан терикмәй,
Санашни биз үгинәйли.

Мұхтәр Абдурахманов

- Қениң қара һәриплөр билән бесилған сөзләрни
үлгө бойичә йезиңдер.
- Үлгө: *Бир – биринчи,*

60. Рәсимгә диққәт қилиңдар.

- Жұмлиләрни дәрижә санда түзүңдер.

61. Оқуңдар.

Бир дегән белиқ,	Төрт дегән төгө.
Икки дегән иллиқ.	Бәш дегән бәкө,
Үч дегән өшкө,	Алтә дегән әркө.

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңдер.
- Санақ санларни дәрижә санда ейтеп беріңдер.

Санақ санларға қанчә? нәччә? дегән соаллар қоюлиду. Дәрижә санларға қанчинчи? нәччинчи? дегән соаллар қоюлиду вә -инчи қошумчиси улиниду.

76 62. Оқунлар.

Әлачи

Йеңи оқуш жилиму башланди. Һемит өнди пүтүнләй башқа оқуғучи болуп өзгәрди. У худди Һәсәнтайға охшаш дәрислирини тиришип оқуидиган болди. Дәристин бош вақтида аписиға қарышип, өй ишлирини қилиду. Әтики дәрискә пухта тәйярлиниду. Нәтиҗидә у пат-патла һәммә дәрисләрдин «5» дегән баһа елип қайтидиган болди. Униң күндилек дәптиридики «5» дегән баһаларни көрүп, аписи билән дадиси бәкму хошал болатти.

Мұхаммәт Имин Розибаев

- Мәтингдин чүшәнгиниңларни сөзләп беризлар.
- Силәрниң күндилигиңларда қандақ баһалар бар?
- Тәркивидә санлар бар жұмлайләрдики санларни сөзгә айландуруп, көчирип йезиңлар.

63. Оқунлар.

Назир Полат иккинчидә,
Әлачи боп оқуиду.
Мәктәптин көп вақ хошал,
Бәш алдим дәп қайтиду.

Момисиға ярдәмлишәр,
Отун йерип, су тошуп.
Бош вақитта ойнап кетәр,
Балиларға қошулуп.

Қурван Тохтәмов

- Шеирни жұмлә шәклигә кәлтүрүп йезиңлар.
- Санларға соал қоюңлар.

64. Рәсимгә қараңлар.

- Рәсимдикі сан билөн исимни бағлаштуруп ейтиңлар.

65. Рәсимләргә қараңлар.

- Рәсимләргә бағылқ җүмлә түзүп ейтиңлар.

66. Рәсимләргә қараңлар.

- Қоллиримизниң сехири һәккүндә ейтеп беріңлар.

77–78

ХУЛАСӘ ДӘРИС БИЗ НЕМИНИ ҮГӨНДҮК?

1. Оқуңлар.

Бизниң мәктәп

Сәхәр. Көп-көк асман шу қәдәр сүзүк. Йезимизниң тәрәп-тәрәпкә тулашқан терәклик йоллиридин топ-топ балилар мәктәпкә қарап көлмәктө. Уларниң омақ чирайлирида күлкә жылвә қилатти. Қизик гәп, шох күлкиләр әтрапни жаңландурувәтти.

Мәктивимиз дәл-дәрәқ вә рәңму-рәң гүлләргө толған гөзәл баққила охшайду. Мәктәп нойлиси чирайлиқ кийингөн балилар билән техиму гөзәллишип кетиду. Биз қәдирдан муәллимлиrimizgә худди қушлардәкчувурлишип салам беримиз.

Мана бу бизниң мәктивимиз, мана бу бизниң билим бағчимиз, көңүллүк аилимиз!

Малик Мәһәмдинов

- Мәтиндики сөз түркүмлирини ениқлап, сүпәтләрни телиңлар.

2. Соалларниң орнига керәк сөзләрни қоюп, жұмлиләрни көчирип йезиндер.

(*Кім?*) ... китап оқуйду.

Санийәм (*қандақ?*) ... көйнөк сетип алди.

Адилжан (*нәччинчи?*) ... синипта оқуйду?

Мәрийәм гүлләргө су (*немә қилди?*)

- Керәклик сөзләр: *қуиди, оқуғучи, иккинчи, қизил*.

3. Оқуңлар.

Тепишмақ

Йәргә чүшиду, қақсаң,
Йегини болиду, чақсаң.

(“Б”)

- Тепишмақниң жағавини төпип, тавушлуқ тәһлил қилинілар.

4. Оқуңлар.

Чәйзә, почақ, нәшпүт, дуб, өрүк, сәвзә, тал, шаптүл, седә, пияз, қейин, сувадан, долана, самсақ, чинар, анар, лаза, чамфур, бәсәй, мәжнунтал.

- Төвәндики исимларни топларға бөлүп йезиңлар.

Үлгө: *Дәрәқләр: дуб,*

Көктатлар: чәйзә,

Мевиләр: нәшпүт,

5. Рәсимләргө дикқәт билән қараңлар.

- Исим, сұпәт, пеил вә санларни пайдилинип, жүмлиләрни түзүңлар.

6. Оқуцлар.

Үйғурларни тонуштуруш

Жиғип жүргөн дуниясини тойға дәп,
 Төкүветиду –
 «Меһман көлди өйгө!» – дәп.
 Десәң өгәр чүшөнмәстин:
 «Бу қандақ?»
 Билип қойғин, уйғур дегөн мөшүндак.
 Үйғурларниң қоли – алтун, көңли – гүл,
 Бағ-барақсан –
 Улар турған дәшти-чөл.
 Достқа дегөн меһри – очук,
 Көңли – ак,
 Билип қойғин, уйғур дегөн мөшүндак.

Илия Бәхтия

- Шеирдин өз миллитиңлар һәккідә немә билдиңлар?
Сөзләп бериндер.
- Қениң қара һәрипләр билән бесилған сөзләргө соал қоюп, қайси сөз түркүми екәнлигини ениқланылар.

7. Берилгән соалларни оқуцлар.

1. Қатнаш чириғиниң (светофорниң) қанчә көзи болиду?
2. Йешил рәң қатнаш чириғиниң қанчинчиси?
3. Икки тәвлүктә қанчә saat бар?
4. Бир километрда қанчә метр бар?
5. Сән нәччә яшта?

- Соалларға толук жавап қайтуруп йезиңлар.

8. Оқунлар.

1. Еринчәклик – бириңчи дүшмән, көңүлчәклик – иккинчи дүшмән.

2. Иккі яхши бир болса, течлиқ тиләйду, иккі яман бир болса, пичақ биләйду.

3. Көңүлни көң тутса, бир тал үзүм қириқ кишигә йетиду.

- Мақалларниң мәнасини чүшәндүрүңдар.
- Қениң қара һәриплөр билән бесилған сөзлөр һәк-қидә билидигиниңдарни ейтиңдар.

9. Тепишмақниң жағавини тепиңдар.

Оңдин солға оқусаң, солдин оңға оқусаң,

Іеч өзгәрмәс мәнаси.

Бирақ алма сөн уни! Тапаламсән шу санни?

(… И)

- Тепишмақниң жағавини пайдилинип, бирнәччә жүмлө түзүңдар.

10. Рәсимләргө қараңдар.

- Рәсимләргө бағлық мәтин түзүңдар.
- Мәтингиди сөз түркүмлирини атаңдар.

11. Оқуцлар.

Бир, икки, үч, төрт, бәш,
Бойнумда әгир әпкәш.
Нойлидики гүлләргө,
Су қујимән әртә-кәч.

- Шеирни ядқа ейтишқа тәйярлиниңлар.
- Әпкәш һөккіндә немә билисиләр?
- Санақ санларни дәрижә санға айландуруп ейтиңлар.

12. Рәсимгә қараңлар.

- Төвөндик соалларға жағап берип, мәтин түзүңлар.
- Рәсимдә қайси пәсил тәсвиrlәнгән?
- Уни нәдин билдинлар?
- Рәсимдә нәччә кава, нәччә қоғун вә нәччә тавуз көрситилгән?
- Рәсимдикі көктатлар билән мевиләрни атаңлар.

VI бөләккә бегишланған тест тапшуруқлири

- 1. Пеилға бағлық қаидини бәлгүләңдер.**
а) Адәм вә нәрсиләрниң намини билдүриду.
ә) Адәм вә нәрсиләрниң иш-һәриkitини билдүриду.
б) Адәм вә нәрсиләрниң бәлгүсини билдүриду.
- 2. Пеил қайси соалларға жавап бериду?**
а) Қандақ? Қайси?
ә) Ким? Немә? Кимләр? Немиләр?
б) Немә қилиду? Немә қиливатиду?
- 3. Иш-һәрикәтни билдүридиган сөзләр қатарини бәлгүләңдер.**
а) Тавуз, синип, машина.
ә) Аңлиди, тартти, жүгәрди.
б) Салқин, қизил, дүгләк.
- 4. Бир жигиткә йәтмиш һүнәр аз. Жұмлидики санларни төпиңдер.**
а) Жигит, һүнәр.
ә) Аз, һүнәр.
б) Бир, йәтмиш.
- 5. Санниң соаллирини ениқлаңдар.**
а) Ким? Немә?
ә) Қанчә? Нәччә?
б) Немә қилди? Немә қиливатиду?
- 6. Санақ санни төпиңдер.**
а) Өлликтәк.
ә) Төртінчи.
б) Мин.

VII БӨЛӨК

Әскә алимиз, билимиз, үгинимиз:

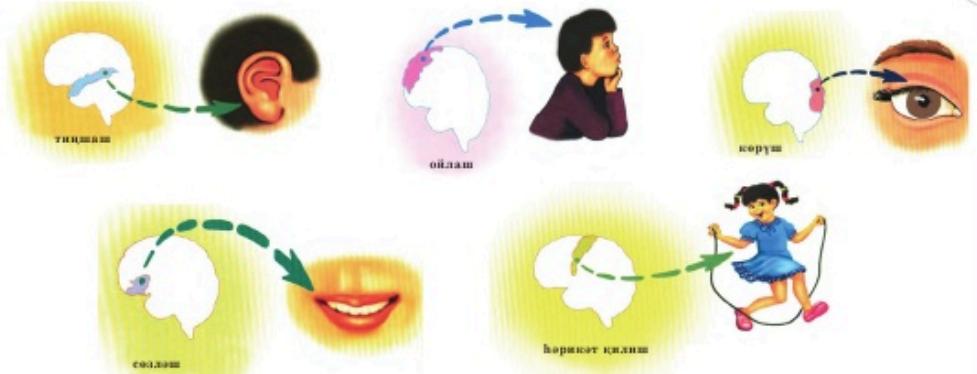
- Сүпөт билән исимниң бағлинишини;
- аддий вә мурәккәп пеилларни ажритишни;
- сөз түркүмлириниң аләнидилигини әскә алимиз.
- Нутуқниң әмәлиятта наҗәтлигини;
- сипайә сөzlәрни турмушта қоллинишини;
- мәтин үстидә ишләшни **билимиз**.
- Өз алдига тапшуруқларни орунлашни;
- бизни қоршиған әтрапниң өзгичилигини;
- әвәтилгән хаталарни тепеп түзитишни;
- турмушта қоллинидиган мәлumatларни орунлуқ пайдилинишини **үгинимиз**.

79

НУТУҚ ДЕГӨН НЕМӘ?

1. Рәсимләргө қараңлар.

- Нутукқа бағлиқ рәсимләрни төпиңлар.

- Нутук һәккүдә билидигиниңларни өскә чүширип, ейтип бериңлар.

2. Оқуңлар.

Әтияз

Жил пәсиллириниң бири – әтияз. Март, апрель, май – баһар айлири. Март ейида күн хелила узирип, түн билән тәңлишип, иссишқа башлайду. Қарлар ерип, һәр тәрәптин әгиз сулар ақиду.

Қиши тоңлап ятқан көл вә дәриялардики музлар ерип, парчилинип, шүрмәл ақиду. Иссиқ яқларға кәткөн құшлар қайтип келиду. Әтиязлиги терилғу ишлири башлинип, деханлар ишқа қызғин киришиду.

Йәрдин көк чиқип, чимәнликләр көкириду. Дәлдәрәқләр, алма-өрүкләр чечәкләшкә башлайду. Ечилған гүлләрниң, мевиләрниң чечәклириниң

ұстидә ғуңулдишип, һәриләр учушуп жүриду. Қек майсө ұстидә торғайлар, қалиғачлар вичирлашмақта. Егиз асманда қатарлишип қақирилар «қирқ-қирқ» дәп учуди.

Қойлар қозилайды, маллар көккә тоюп, сәмиришкә башлайды.

Қишичә инилирида қисилишип ухлап ятқан жан-жаниварлар аптапқа чиқиду. Путлири назук оғлақ, қоза, мозайлар қийғитишип ойнайды. Адәмләр қишилик кийимлирини ташлап, йеник кийимлирини кийиду.

(«*Fунчә*» журналидин)

- Силәр тәбиәт дегендің қандақ чүшинисиләр? Пикриңларни ейтىңдар.
- Жан-жаниварларниң һәрикәтлирини ейтип бериндер.
- Мәтингиниң мәзмунини сөзләп бериндер.

3. Тепишкаңның жағавини тепиңдар.

Бир рәна, он икки дана,
Оттuz ана, жигирмә төрт пана.

(“...ә “...н “...р “...Ж”)

- Һәрбир сөзгө жүмлә түзүп йезиндер.

4. Оқуңдар.

Әтияз кәлди

Әтияз пәсли кәлди. Әтияз пәслигө ..., ..., ... айлири кириду. Әтиязда ... узирип, ... қисқираيدу. ... охиниду. Қушлар учуп келиду. Адәмләр терилғу

ишлирини башлайду. Өтрапни тазилайду, ... тикиду, ... терийду.

Маңа өтияз пәсли яқиду.

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, жұмлиләрни толуктуруп йезиңдер.
- Берилгендегі жұмлиләр жигиндисини мәтин дейишкө боламду?
- Керәклик сөзләр: *көчәт, урук, тәбиәт, күн, түн, май, март, апрель*.
- Чүшүп қалған сөзләргө соал қоюп, сөз түркүмини ениқлаңдар.

5. Рәсимгә қараңлар.

- Рәсимгә бағылқ мәтин түзүңлар.
- Мәтингө мавзу қоюп, иш-хәрикәтни билдүридиған сөзләрни атаңлар.

Мақаллар

Адәмни өмгәк бақиду,
Норунлуқ чәткә қақиду.
Өмгөк – бәхит булиғи.

80

ДИАЛОГ ТҮЗУШНИ БИЛИМӘН

6. Оқуңлар.

Қүшқачлар

Бағда қүшқач балилири сәкрәп жүриду. Қери қүшқач болса, дәрәқнин үчилики шехиға қонуп, жиртқуч қушлар келип қалмисун дәп, зерәклик билән қарап туриду. Узактин қарақчи қурғай учуп көлмәктө. У – ушшақ қушларниң дүшмини. Мана у үнсиз, аста учуп көлмәктө.

Бирақ ана қүшқач яман нийәтлик қурғайни дәрру көрди һәм унинде дикқәт билән қарап турди.

Қурғай йеқинлишип қалди. Қери қүшқач қаттиқ чириклиди. Барлық қүшқачлар шахларниң арисиға мәкүвалди вә үнини чиқармай жим турушти. Қери қүшқач шахта қимир қылмай вә көзини қурғайдын үзмәй қарап турди.

Қурғай қери қүшқачни көрүп қалди. Қанат қекип, чаңгаллирини ечиp, оқтәк төвәнгә етилди. Қүшқач болса, өзини дәрру шахларниң далдисиға алди. Қурғайнин һәрикити бекарға кәтти. У өтрапқа қарашқа башлиди һәм қанатлирини қекип, узаққа учуп кәтти. Қери қүшқач шу шахқа қонувалдидә, хошаллық билән чирикләшкә башлиди.

Шахлар арисидин қүшқач балилири пурридә қилип учуп чиқиши.

Тұрдақын Жексенбай

- Қүшқач балилири қәйәрдә сәкрәп жүрди?
- Немишкә қурғай қүшқач балилириға йеқинлашты?

- Қери қүшқаң қандақ бәлгү бәрди?
- Немишкә құргуйниң һәрикити бекарға кәтти?
- Иш-һәрикәтни билдүридіған сөзләрни тепип йе-
зиндер.

7. Оқуцлар.

Тошқан сәкрәйду, қалиғач Қурут-қонғуз өм-
ләйду, белиқ Ишт һавшийду, мәшүк Пақа
сәкрәйду, газ Булбул сайрайду, гораз

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, жұмлиләрни то-
луктуруп йезиңдер.
- Керәклик сөзләр: *учиду, үзиңдү, миявлайды, гақил-
дайды, қичқириды.*
- Исим билән пеилниң бағлинишиға сәп селип, соал
қоюңдар.
- Һәрбир һайван тоғрилик мәлumat жигип, сөзләп
бериңдер.

8. Тәтүр йезилған сөзләрни оқуңдар.

ЗУВАТ
РИЖНӘ
НАНАБ
МАҢЛИ
ЗЯИТӘ
МУХУТ

- Сөзләрни бош чақмақларға орунлаштуруп, йошу-
рунған сөзни тепиңдер.
- Бу сөз һәққидә билидигиниңдарни ейтиңдер.

9. Оқуңлар.

Мән Әмгәк Қәһримани Фожа Илиевниң өйигө кирдим. Мени 7–8 яшлардикі бала күтүвалди. У, худди соң кишиләрдәк, рәсмий қол берип көрүшти.

- Исмиң немә?
- Иминжан.
- Қимниң оғлисөн?
- Дадамниң ...
- Дурус, дадаң өйдиму?
- Өйдө.

У авал ташқарқи ишикни, андин ичкәрки ишикни ечип:

- Дада, киши көлди, – дәп хәвәр қилди. Мәнму өйгө кирип бардим.

Абдукерим Вахитов

- Диалогни рольларға бөлүп оқуңлар.

10. Рәсимгә диққәт қилиңлар.

- Рәсимгә бағылқи диалог түзүңлар.

Дудуқлимай, тез оқи

Турдуңму вәдәндә, һәдә,
Турмисаң, вәдәң нәдә?

11. Оқуцлар.

Сехирлиқ кәтмән
(Чөчәк)

Бурун заманда бир падишаниң арзулук икки оғли бар екән. Падиша һәр күни буларни түрлүк наз-немәтләр билән беқип, нечқандак ишқа йеқин йолатмайдекән. Күnlәрдин күnlәр, айлардин айлар өтүп, бир күни буларниң иштийи тутулуп, бир чинә чайниму түгитип ичәлмәйдиган болуп қапту. Андин булар жүдәшкә башлапту. Буни көргөн падиша әндешә қилип, өз шәһиридики һәммә тевипларға көрситиду. Лекин тевиплар шаһзадиләрниң иштийини ачалманту. Өз кесилидин қорққан шаһзадиләр атисидин рухсәт елип, иштәй дорисини издәп, башқа бир шәһәргө меңипту. Булар шәһәрдин хелә жирақ чиқип, кәтмән чепиватқан бир бовайниң қешиге кәпту.

– Бова, бизниң иштийимиз тутулуп қалди, бизгә иштәй дориси бар шәһәрни ейтип бәрсициз, биз мошу кесәлдин сақийивалсақ, – дәп ялвурупту. Бовай буларниң сөзини аңлат, ичидә: «Һәй, нарам тамақларәй!» – дәп ойлап:

– Бу дорини тапқили болиду! Бирақ һазир ишим жиқ, мошу дәңни кәч киргичә түзәп болуп, әтиликтә буғдай териветишим керәк, силәр мошу ишни қилип бәрсәңлар, мән шу дорини тепип берәттим, – дәпту.

Шаһзадиләр дәңни түзләшкә рази болғандин кейин, бовай кәтмәнни буларға қалдуруп, өзи өйгә меңипту. Шаһзадиләр хошаллиқтын тәрләп-пишип, дәңни чепипту. Бовай өйгә келип, хотуниға:

– Сөвзә йәтмисә, чамғур төграп болсиму, бир легән полу тәйярла, – дәп буйрупту.

Шаһзадиләр күн патқанда, дөңни аран түзләп болупту. Бовай буларни өйигө башлап келип, алдиға полуни қоюпту. Булар йоған бир легән полуни пак-пакизә йәп болупту. «Йәнә барму?» – дәп сораштын хижаләт болуп, мундақ дәпту:

– Бова бу аш әжәп татлиққу, қандақ дора салған едиңiz?

– Ашқа дора салмидим, силәрни ишқа салдим! Силәр чапқан өшу кәтмән тутулған иштәйниң дөриси, – дәп жавап берипту бовай.

- Падишаниң оғуллириниң иштийини ким ачти?
- Шаһзадиләргә хас хисләтләрни кластер арқылык йе-зиңлар.

12. Оқуңлар.

Йұсүп Хас Іажип «Құтадғу биликтә» билимни һәммидин үстүн қойиду, у адәмниң барлық қәдир-қиммитини билим билән бағлаштуриду. Униң пикричә, пәкәт билимла адәмни найвандин пәриқләндүриду. «Құтадғу биликниң» әң муһим мәзмунлириниң бири – билим вә униң өқүл-парасәт билән болған алақиси мәсилисидин ибарәт. Бу һәкқидә у мундақ дәп тәқитләйду:

Әқилдур чирақтәк қараңғу түни,
Билим – у йоруқлуқ, йорутқай сени.

Әқилдин бөләккә һөрмәт болмиғай,
Әқилсиз адәм у бир очумла лай.

Іәркимниң кийими болур үстидә,
Әқиллик, билимлик өзиз өслидә.

Өқил кимдә болса, болур есил,
Билим кимдә болса, болур хан у, бил.

Ядикар Сабитов

- Йұсуп Хас Һаҗип «Қутадғу билик» китавида немини һөммидин үстүн қойиду?
- Йұсуп Хас Һаҗиппинң сөзлирини савақдашлириңдар билән тәhlил қилип, чүшөндүрүңлар.

13. Оқуңлар.

Айларниң иши

Келиду январь,
Йегип аппақ қар.
Қишлоғай, қар қиз
Соға таритар.

Әтияз – бу март,
Қишлоғай, қолуңни тарт.
Етизға әнди
Ат нарвуңни тарт.

Киргәндә июнь,
Кәтмәнни чапқын.
Шатлик, аметни
Әмгәктин тапқын.

Сентябрь кәлди –
Алтун күз кәлди.
Балилар маңар
Мәктәпкә әнди.

Патигүл Сабитова

- Шеирниң һәрбир куплетини жүмлә шәклигә кәлтүрүп ейтеп беріңдер.
- Шеирниң өзәңдерға яққан бир куплетини ядқа йезиңдер.

14. «Іәрипләр чечилип кәтти» оюниға дикқәт қилиңдер.

ӘМТӘХР ЗИСРҮӨЧК ЗИСАСАЛТӘМУМ

- Сөзләрни дурус оқуп, улардин жүмлә түзүңдер.

15. Рәсимгә дикқәт қилиңдер.

- Сипайә сөзләрни пайдилинип, диалог түзүңдер.

82

НӨРИПНИ ВӘ ТАВУШНИ АЖРИТИШНИ БИЛИМӘН

16. Оқуңлар.

Бағчә көчәтлири

Язниң гөзәл бир күнлиридә, таң сәһәрдә, бир данишмән өзиниң балиси билән бағчига берип, йеңи тикилгән көчәтләр билән гүлләрни арилап жүрди.

– Мону көчәт немә үчүн түз, өву бири немә үчүн өгир өскән? – дәп сориди балиси.

– Униң сәвәви, балам, өву көчәтни пәрвиш қилип өстүргөн, өгир шахлирини кесип турған. Бу көчәт болса, пәрвиш қилинмиған, өзиниң халиған қелипиму шу пети өскән, – деди дадиси.

– Үндақ болса, пәрвиш қилишта, күтүп, өсириштә көп мәна бар екәндә, – деди балиси.

– Күтүп, өсириштә көп мәна бар, балам. Буниндин сөн өзәңгә үлгө алсаң болиду. Сән яш көчәтсөн. Саңыму күтүм керәк. Мән сениң хаталиқлирицини түзәп, пайдилиқ ишқа үгәтсөм, сән мениң ейтқанлиримни чүшинип, орунлисаң, яхши, түз киши болуп өсисөн. Күтүмсиз, өз алдинға кәтсөң, сәнму мону өгир өскән көчәттөк яман өсисөн, – деди.

Ибраі Алтынсарин

- Бағчә көчәтлириниң түз яки өгір өсүшиниң сәвәви немидә?
- Дадиси балисиға қандақ әқил ейтти?
- Бу hekайидин қандақ хуласә чиқиришқа болиду?
- Мәтингдин исимларни тепип, нәччә тавуш вә hәрип бар екәнлигинии ениқлаңдар.

17. Дудуқлимай, тез оқуңдар.

Булту Боранбай бовайниң балиси Басит Бағкәтмәндики бедилигигә бағ бағлиғили берипту. Бирақ бағлиған бағлири болмастин, бағкәтмәнлик балилар бағлишип берипту. Бағ бағлишип бәргөн балиларға Басит бирдин белиқ берипту.

Илахун Жәлилов

- Б тавуши бешида келидиган жұмлә түзүп йезиңдар.
- Б тавуши қандақ тавуш екәнлигини ейтиңдар.

18. Шеирни һиссиятлиқ оқуңдар.

Вәтән ишқида

Тұғулған жутни унтуш мүмкінму,
Тұрса киндигиң қени тәкүлгөн.
Шунда өмләп, шунда дәм туруп,
Шунда сән жиглап, қақахлап күлгөн.

Йорутуп өмрүң турған бир мәшъәл,
Жутуң қәлбиндә өчмәс бир чирак.
Айрилсаң, меһри көйдүрәр мәңгү,
Вәтәнсиз бәхтиң болмайду парлақ!

Малик Садиров

- Силәрчө, туғулған жутни унтуш мүмкинму? Пикриңларни ейтиңлар.
- Мәшъәл сөзини тавушлуқ тәһлил қилиңлар.

19. Ребусниң жағавини тепиңлар.

- Ребусниң жағавини пайдилинип, жұмлә түзүп йе-зиңлар.
- Жараңлық үзүк тавушларниң астиға сизиңлар.

20. Чақмақлардикі чечилип көткөн һәрипләргө диққет қилиңлар.

қ	ө	д	ө	р
қ	у	б	а	л
ш	и	й	е	м
н	у	қ	о	ғ
р	я	м	у	ғ

- Бизни қоршиған әтрапқа бағлиқ йошурунған сөzlөрни тепиңлар.
- Һәрбир сөзни тавушлуқ тәһлил қилиңлар.
- Тепилған сөzlөр қайси сөз түркүмігө ятиду?

Дудуклимай, тез оқи

Апам бир капам кам аш йедиму,
Акам бир капам кам аш йедиму.

Аблиз Һезимов

83

ЖҮМЛӘ ТҮЗУШНИ БИЛИМӘН

21. Оқуңлар.

Тийин билән Бөрә

(Чөчәк)

Тийин шахтин-шахқа сәкрәп жүрүп, ухлап ятқан бөриниң үстигө жиқилип чүшиду. Бөрә учуп туруп, уни йемәкчи болиду.

— Қоювәт мени! — дәп Тийин ялвурушқа башлайды.

— Яхши, қоюветәй, бирақ мошу силәр, тийинлар, шунчә хушхой жүрисиләр, шуниң сәвәвини маңа ейтип бәргинә. Мән һәрдайым көңүлсиз жүримән, силәр болсаңлар, хошал жүрисиләр.

— Авал мени дәрәқниң шехига қоюп бәр, шу йәрдә туруп ейтай, болмиса сениндин қорқумән, — дәп жавап бәрди Тийин.

Бөрә Тийинни қоюп бәрди. У шахниң учиға чиқивелип:

— Сән өзәң рәһимсиз, шуңлашқа һәрдайым көңүлсиз жүрисән... Биз болсақ меһрибанмиз, нечкимгә яманлиқ құлмаймиз, шуңлашқа һәрдайым хушхой жүримиз, — деди.

Лев Толстой

- Тийин немә үчүн һәрдайым хушхой жүридең?
- Хушхой жүрүш үчүн, адәм бойида қандақ хисләтләр болуши керәк?
- Мәтингә нәччә жүмлә вә жүмлинин қандак түрлири бар?

22. Шеирни ниссиятлиқ оқуцлар.

Өлкәм баһари

Гүлләр ипарни чечип,
Инсан көңлини ечиp,
Ана-Йәр чечәк тәқиp,
Кәлди өлкәм баһари.

Ериқларда су ақти,
Қушлар шох қанат қақти,
Күйлири дилға яқти,
Кәлди өлкәм баһари.

Яшарди ана өлкәм,
Нәммә яқ гөзәл, көркәм.
Көзүм тоймайду көрсәм,
Кәлди өлкәм баһари.

Ташполат Намәтов

- Шеирниң һәрбир куплетини жұмлә шәклигө кәлтүрүп йезицлар.
- Соал жұмлигө айландуруп ейтицлар.

23. Оқуцлар.

1. Оқуғучи, дадам, қурулушчи, китапханичи, язгучи, рәссам.

2. Рәсим сизди, язи, бәрди, салди, оқуди, көрди.

- Бириңчи вә иккінчи қурдикі сөзләрни пайдилиніп, жұмлиләрни толуқтуруп йезицлар.

24. Дудуклимай, тез оқуцлар.

Гүлзарәмниң тәргән гүллири, гүпүлдәп чечилди пурақлири.

- Жұмлини көчирип йезип, пейилларниң астиға сизицлар.

25. Үлгә бойичә үндәш вә соал жұмлиләрни түзүңлар.

Үлгә: Пан, пан, тәбиәт немә дегән гөзәл!

Баһарда қандақ қушлар учуп келиду?

84

МӘТИН ДЕГИНИМИЗ НЕМӘ?

26. Оқуцлар.

Кимла болмисун, Ана-Вәтиининиң, андин қалса, ана жутининң тәбиәт мәнзириси, орман-тоқай, идир-қыр вә тағлири билән пәхирлиниду. Чүнки ана диярниң қәдир-қыммитини ашуридиған өйнә шу тәбиәт байлигидур. Інде, шу бебаһа байлиқни өжәтатлиrimiz көзиниң қаричуғидәк сақлап, көпәйтти, биз, әвлатлириға, мирасқа қалдурды. Биз бу өнъенінгө садиқ болушимиз лазим. Униң үчүн өжәтлар аманитигә хиянәт құлмай, бизму тәбиәт байлигини сақлап қелишимиз шәрттур.

(«Балдырган» журналидін)

- Мәтингө мавзу қоюп, чирайлық көчирип йезиңдар.
- Ана диярниң қәдир-қыммити һәкқидә немә билгіндерні ейтип беріңдар.

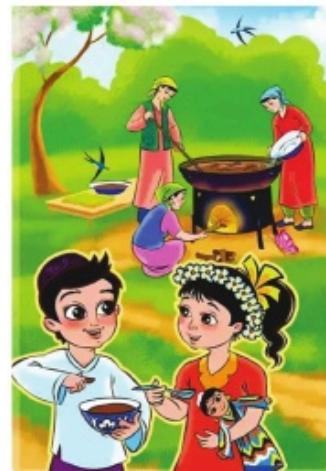
27. Оқуцлар.

Норуз

Қошулуңдар, достлирим,
Мениң шатлиқ күлкемгө.
Гүл баһарниң әркиси
Норуз көлди өлкемгө.

Нурга тоюп йәр-жаянан,
Йеңиланди тәбиәт.
Елип кәтмән, гүҗәкни,
Қени, достлар өмгек әт.

Таза болсун әтраплар,
Гүл уруғин чачайли.

Көчөт тикип бағларға,
Ериқларни ачайли.

Нахша ейтип, шатлинип,
Шох уссулға дәссәйли.
Течлик сазин яңритип,
Мәңгү инақ яшайли!

Вильям Молотов

- Шеирға асаслинип, мәтин тұзұңлар.
- Норуз мәйрими һәққидә билидигиниңларни ейтиңлар.

28. Тепиши мақларниң жағавини тепиңлар.

Күндүзи хор-хор ухлайду,
Кечиси чашқан овлайду.

(…M)

Су ичиңдө, етиз-қирларда
Нәғмә қилас, дала, бағларда.

(…II)

- Халиған тепиши мақниниң жағавини пайдилинип, мәтин тұзұңлар.
- Мәтінниниң киришмө, асасий вә хуласә қисимлирини ейтиңлар.

29. Оқуңлар.

Норуз әң қедимий мәйрөм болғачқа, униң өзигө хас урп-адәтлири бар: һәрбір өйдә манта, самса, қатлима, пөрө, гөш наңлар пиширилиду. Холум-хошнилар кирип, униңдин еғиз тегиду.

Кава тограп, манта өттим меһманлиримға,
Булақ сүйидә чайму өттим деханлиримға,
Әжәп болди өткөн мантам, қаяққа көтти,
Икки кора қаймақсиз чай, аранла йөтти.

(Қошак)

- Мәтін вә шеирдікі миллий таамлар намлирини атаңдар.
- Өзәңлар билидиған таамлар намини йезиңлар.

30. Рәсимгә қараңдар.

- Рәсимгә бағылқ әттін түзүңлар.

Берилгән схема бойичә жұмлә түзүңлар.

			.
--	--	--	---

			?
--	--	--	---

			!
--	--	--	---

85 31. Оқуңлар.

Іәр жили әтияз пәслидә, мәлимизниң четидики өстәңниң музлири ерип кәткәндін кейин, мәлидики балилар топ-топ болушуп, қарису бойиға қарап маңаттуқ. Өйдә чағда чүшлүк тамақ вақти болар-болмастина гизалинишқа алдирайдыған биз, қарису бойида оюнға бериліп кетидигинимиз шунчилик, һәтта қосигимизниң ачқининиму түймасын, кәчқурунлуғи өйумизгә бирла қайтаттуқ.

Мәһәммәтимин Розибаев

- Мурәkkәп жұмлиләрни аддий (қисқа) жұмлигә айландуруп йезиңлар.
- Мәсилән: Әтияз кәлди. Мәлимизниң четидики өстәңниң музлири ериди вә ш.о.

32. Әдәп-әхлақ тогрилиқ мақалларни оқуңлар.

Үгән яхши әдәпни,
Жиркән яман адәттин.

Яхшидин ат қалиду,
Ямандин дат қалиду.

Әдәплик бала – яхши бала,
Әдәпсиз бала – надан бала.

Яхшиға бир сөз,
Яманға миң сөз.

- Іәрбир мақалниң мәнасини чүшәндүрүп йезиңлар.
- Өзәңлар яхшилиқ һәққидә қандақ мақалларни билисіләр? Ейтеп беріңлар.

33. Оқуңлар.

Көп булақлар бир болуп,
Ясар екөн дәрия, көл.
Идир, сайға гүл толуп,
Бостан болар дала, чөл.

Илия Бәхтия

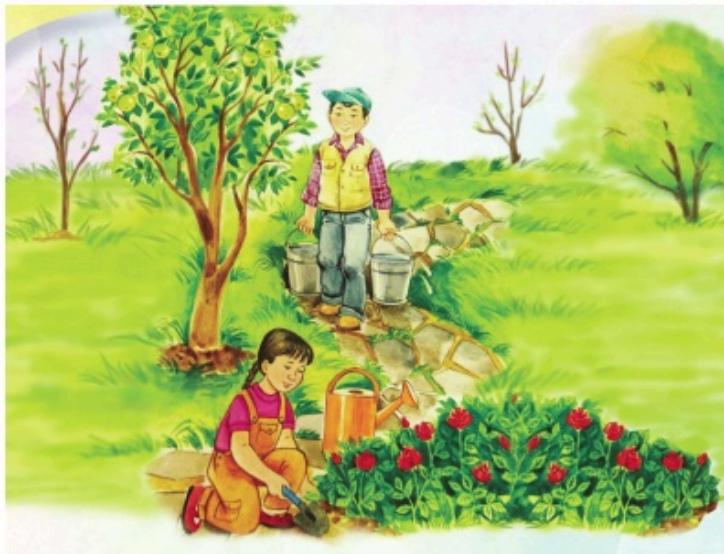
- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Көп булақлар бириксө, немә болидиганлигини ейтиңлар.

34. Дудуқлимай, тез оқуңлар.

Рисаләт, Ризвангүл, Ренангүл радиодин
Рабийәмниң нахшилирини раса тиңшиди.

35. Рәсимгә қараңлар.

- Рәсимгә бағлық мәтін түзүңлар.
- Мәтингө мавзу қоюңлар.

86

СӨЗ ВӘ УНИҚ ТӘРКИВИ Тәкраплаш

36. Оқуңлар.

Өсүмлүклөрниң хизмети

Өсүмлүк – тәбиәт ғәзниси, хәлиқ байлиги. Йешил өсүмлүклөр һавани чаң-топа вә зәһәрлик газдин тазилайды. Өсүмлүклөр өтраптики муһитни яхшилайды. Һавани салқынлитип, қаттиқ боранларниң йолини торайды. Хәлқимиз өсүмлүклөрниң инсан үчүн қанчилық пайда екәнлигини билип, өжайип дана сөзлөрни қалдурған. «Дора чөптин, дана көптин чиқиду», – дәп бекар ейтміған.

- Өсүмлүклөрниң қандақ пайдиси бар?
- Мәтіндіки «Дора чөптин, дана көптин чиқиду» деген мақалниң мәнасини чүшәндүрүп бериңлар.
- Мәтіндіки иш-хәрикәтни билдүридиған сөзлөрни тепип йезиңлар.

37. «Тәтүр оқи» тапшуруғыға диққет қилиңлар.

Анрут, ағрақ, шуққа, чүгнүс, лублуб, нағзигес, қалипяуғрақ.

- Немә байқидиңлар? Бу сөзлөрни бир сөз билән қандақ атайду?
- Түзүлгөн сөзлөрни чирайлық көчирип йезиңлар.
- Ахирқи түзгөн сөздин сөз ясаңлар.
- Нәччә сөз чиқти? (15 сөздин кам чиқмаслиғи керек).

38. Оқуцлар.

Бағ

Бегим гөзәл сүмбатлиқ,
Бек қәдирлик адәмгә.
Аллиқачан бу бағнинц,
Даңқи көткән аләмгә.

Келиң достлар һеммимиз,
Бирдәк йәңни түрәйли.
Мәңгү ишләп шу бағда,
Хушвақ өмүр сүрәйли.

Nasip Қассан

- «Мәңгү ишләп шу бағда,
Хушвақ өмүр сүрәйли» деген мисраларни қандақ
чүшинисиләр?
- Шеирниң бир куплетини ядқа йезишқа тәйярли-
ниңлар.

39. Оқуцлар.

балилар

тәбиәт

қоғдайлы

- Берилгән сөзләрдин хәвәр жұмлә түзүп йезиңлар.
- Хәвәр жұмлинин соал вә үндәш жұмлигө айланду-
руп ейтиңлар.

40. Берилгән рәсимләргө диққет қилиңлар.

- Үлгигө асаслинин, бирнәччә сөз түзүп ейтиңлар.
- Үлгө: құш-қач, ақ-құш

87

СӨЗ ТҮРКУМЛИРИ

Тәкраплаш

41. Оқуңлар.

Йөнө өшү көп-көк асманда учуп жүргидәкмән. Оңумму-чүшүммү – билмидим. Қанитим астида ғурғур шамал учуп өтмөктө. Мән назир наһайити рохлинип келивататтим. Вүждүдүмда күч-қувәт орғуп туратти. Мән техиму егиз өрлидим. Көз алдымдики бөлжүргөн сай ғайип болди. Көз алдымда бир йешил дәстихандәк очуқчилик намайән болди. Бу илгири мән көрүп бақмифан мәнзирә, мән көрүп бақмифан жайлар еди. Һәммә йәр охшашла гөзәл көрүнәтти, туюқсиз алдымда мәһәллиләр, өйләр көрүнди.

Нурмәһәммәт Ясин

- Иш-һәрикәтни билдүридиган сөзләрни төпиңлар.
- Аддий вә муреккәп пеилларни ажритип йезинىлар.

42. Оқуңлар.

Гөзәлләр гүл гөһири

Гоя гөзәл гиләмдур,	Гүлжәннәту Гүлпәри,
Гүлбағдики гүллирим.	Гүлзарлиққа гуваним.
Гүлдәстиси гүпүлдәр,	
Гүлнавазлиқ гүлзарим.	Гүлни гүлгө гүллигән,
	Гөзәлләрниң гөзили.
Гөһәрбүви, Гүләмхан,	Гөзәлләргә гөләймә,
Гүлзарәммү, Гүлайим.	Гөзәлләр гүл гөһири.

Абдуреһим Мутәллип

- Шеирниң бириңчи куплетини ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Хас вә умумий исимларни атаңлар.

43. Оқуцлар.

Долқун ... яшта. У ... синипта оқуиду. Униң синип мәктәпниң ... қәвитетидә. Синипта ... оқуғучи бар.

- Керәклик сөзләрни пайдилинип, жүмлиләрни толуктуруп йезинчлар.
 - Керәклик сөзләр: *жигирмә тоқкүз, үчинчи, сәккиз, иккинчи.*
 - Чушүп қалған сөзләрниң қайси сөз түркүми екәнligини еникланчлар.

44. Тепишмақниң жағавини тепиңлар.

Шапиғини қой йәйду, Қозғар тәндә һаяжан.
Уруғини тохужан. Йәммә амрақ унинға,
Шириң өтлик мевиси,
Исми немә, укижан?

(H.....H)

- Йошурунған сөзни пайдилинип, жүмлө түзүңлар.

45. Рәсимләргә қараңлар.

- Рәсимдикі ейиқни қандақ тәбиий материалдин ясашқа болиду?
 - Орманда йәнә қандақ тәбиий материаллар бар?
 - Удардин немиләрни ясашқа болиду?

88

46. Оқунлар.

Ақ чечәкләр

Баһар мәзгили. Дилмурат билән Дилшат өйдин чиңканда, чүшлүк тамақ мәзгили болуп қалған еди.

— Йолда неч яқقا бурулмай, топ-тоғра етизлиқә бериңлар. Әтигөндөн бери тракторда йәр найдават-қан дадаңларниң қосиги ечип кәткәндү. Тамақни униңға чапсанирақ апирип бериңлар, — дәп тапилап тапшурди аписи оғуллириға новәт билән қарап қоюп.

— Йолда бир-бириңлар билән челишимиз дәп жүрүп, коридики тамақни төкүвалмаңлар йәнә! Неч яқقا бурулмай, топ-тоғра мениңлар, жуму?

— Маңул, апа, — деди Дилмурат сәл төвән чүшүп кәткән симини жуқури тартип қоюп. У назирла иниси Дилшат билән челишқанда, йәргә чүшүп кәткән бадам дописига чаплашқан ушшақ чөплөрни қеңиветип, бешиға кийивалди.

— Яқ, биз йолда челишмаймиз, апа, дадамниң қешиға бирдәмдилә йетип баримиз, — деди Дилшатму аписини ишәндүрүшкә тиришип.

— Қени өмсә, мениңлар, — деди аписи икки оғлинин қашының новәт билән сөйүп.

— Допаңни түз кий, оғлум. Силәрни қачан келиду дәп дадаңларму йолға қарап турғанду тайлик ...

Мұхаммәт Имин Розибаев

- Мәтингинин мәзмунини сөзләп бериңлар.
- Мәтингин ичинден үлгө бойичә сөз түркүмлирини ейтип бериңлар.
- Үлгө: *Исім: баһар, Дилмурат Пеил: ечип кәткәндү, мениңлар Сүпәт: чүшлүк, чапсанирақ Сан: икки,*

47. Оқуцлар.

Баққа баққан барчә бағвән,
Бәхтини бағдин билур.
Бағлар – баһар, бағу бостан,
Бақиға байлиқ болур.

Абдуреһим Мұтәллин

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Шеирни жүмлө шәклигө кәлтүрүп ейтىңлар.

48. Оқуцлар.

Булбул, мәшүк, икки, бир, чирайлиқ, ала-чи-
пар, сайриди, миявлиди.

ким? немә?	немә қилди?	қандақ?	қанчә? нәччә?
...

- Берилгән сөзләрни жәдвәлгө орунлаштуруңлар.
- Қаидигө асаслинип, һәрбир топқа чүшәнчә беріңлар.

49. Тепиши мақниң жағавиниң тепиңлар.

Өзи йәрдә, бели мәһкәм бағлақлиқ,
Лекин өйләр күндә пакиз тазилақлиқ.

(...)

- Тепиши мақниң көчирип йезип, сүпөтләрниң астиға сизин්лар.

50. «Һәрипләр чечилип кәтти» тапшуруғыға диққәт қилиңлар.

УЗТ	ҮЛГ	ФАБ	ИШР	АШБ	ШАҚ
УЗМ	АЙТ	AFT	ОЙҚ	АШТ	АРШ

- Чечилип кәткән сөзләрни қураштуруңлар.
- Шу сөзләргө -лар, -ләр көплүк қошумчилирини улап йезиңлар.

89–90

ХУЛАСӘ ДӘРИС БИЗ НЕМИНИ ҮГӨНДҮК?

1. Оқуцлар.

Һайванларниң һәммиси ухлайду. Лекин һәрхил һайванларниң ухлаш һалити, ухлаш вақтиниң узақ-қисқилиги охшимайды. Мәсилән, иланиң күндilik ухлаш вақти 22 saat болуп, қалған 2 saatни озуқ издәшкә сәрип қилиду. Тошқанлар күнигө 22 қетим ухлигини билән, уларниң һәр қетимки ухлаш вақти анчә узақ болмайдекән. Бөрө ухлиғанда, униң көзлири новөтлишип ухлайдекән. Бир көзи йепик болғанда, иккинчиси һәрдайым очук болуп, у жесәкчи хизмитини атқуидекән. Җоң пил өрө туруп ухлайдекән. Зәрәпә күнигө 20 минутчө ухлавалса болидекән, бирақ һәр үч-төрт минутта бир ойғинип туридекән.

- Һайванларниң ухлаш аланидилеги һәккىдә ейтеп бериндер.
- Мәтингдин сөз түркүмлирини ениқланылар.

2. Оқуцлар.

Бовиси билән нәвриси

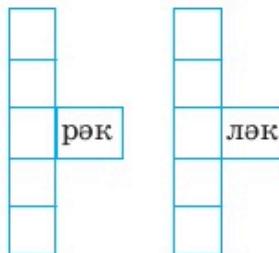
- Бова, тәбиәт дегинимиз немә?
- Тәбиәт дегинимиз бизни қоршиған аләм.
- Йәр дегән немә?
- Йәр дегән тирикчилик.
- Өл дегинимиз немә?
- Өл дегинимиз хәлиқ.

– Йөрни су көтириду. Өлни немә көтириду?
– Өлни өр көтириду, – дәп жавап берипту. Һәки-кәтән, өлни өл қилидиган – у өр. Биз тәбиәт пәрзәнди болғанлигимиздин, тәбиәтни сақлап, байлигини ашурушимиз керәк. Әгәр силәр бир түп көчәт тикип, бир қушқа уга ясап, дәрәңкә бағлап қойсанлар, өз һәссәнларни қоштуңлар дәп ейтишқа болиду.

- Бовисиниң нәсиһитидин чүшәнгининдерни ейтеп беріңлар.
- Мәтингини рольларға бөлүп оқуңлар.

3. Тегишлик боғумларни қоюп, төвәндикі сөздөрни оқуңлар.

- Сөздөрни үлгө бойичә пәйдин-пәй йезиңлар.
- Үлгө: жұ-рәк, дұ-ләк

4. Оқуңлар.

Қушқач немишкә чирикләйду?

Йешилмігән сорақ бар
Биләмсиләр, балилар?
Чирикләйду немишкә,
Та кәчкичә қушқачлар?

Бу сөзниң чоң мәни бар,
Гәп қиласалмай болған хар.

Тили кәлмәй «Әмгәккә»,
«Чирик-чирик» дәр улар.

«Ямғұр билән йәр көкирәр,
Әмгәк билән әр көкирәр».
Шу қүшқачлар чеғида,
Бу мақалға баш егәр.

«Әмгәк әтсәң, еринмәй,
Тояр қарниң тиләнмәй».
Сәнму, достум, әмгәк әт,
Әмгәк өла! Бош ятмай.

Илия Бәхтия

- Қүшқачларниң немишкә чирикләйдигинини ейтип беріңдер.
- Қениң қара һәрипләр билән бесилған мақалларни көчирип йезип, мәнасини чүшәндүрүңдар.

5. Тепиши мақниң жағавини тепиңдер.

Қар үстидә жүриду, соғни зади билмәйду,
Юмшақ қар ичидә, дайим сәкрәп ойнайду.

(“...”)

- Сөз түркүмлирини төпип, астиға сизиңдер.
- Тогра екөнлигигә көз йәткүзүп, дәлилләңдер.

6. Оқуңдар.

Тағлар

Тағлар бешида ақ қар, Бағрида яшнар баһар,
Еримайду һәр пәсил. Күйләйду өвлат – нәсил.

Тағлар көкни талашқан, Чирайиға ярашқан,
Бақсаң, шу қәдәр көркәм. Гөзөл жәнижан өлкәм.

Ташполат Намәтов

- Тағлар һәққидә немә билгиниңларни ейтеп беріңлар.
- Шеирниң бириңчи куплетини ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.

7. Оқуцлар.

Помидорниң шипалиқ роли

Яхши пишқан помидорниң сүйигә азирақ ақ шекәр арилаштуруп, сұркәп бәрсө, үз териси силиқ, жумран болиду. Помидор иссиқлиқни яндуруп, зәһәрни қайтуриду. Шундақла рак кесилиниң алдини елишта һәм уни қошумчә давалашта өһмийити зор. Яхши пишқан помидорни ақ шекәргә арилаштуруп, ач қосаққа истимал қилип бәрсө, қан бесимиға дава болиду. Помидор вә яцию сүйини арилаштуруп, әтигендә вә кәчтә йерим стакандин ичип бәрсө, жараһәтниң тез сақийишиға зәмин яритиду. Помидор вә тавуз сүйини арилаштуруп, бир saatta бир йерим стакандин ичип бәрсө, қизитмини яндуриду. Помидор чиш милигидә қан жиғилишни давалашта шипалиқ роль атқуриду.

(«Үйгүр авази» гезитидин)

- Помидорниң шипалиқ өһмийити һәққидә ейтеп беріңлар.
- Өмәлиятта помидорни қандак пайдилинисиләр?

8. Рәсимгә диққәт қилиңлар.

- Рәсимгә бағылқ исим, сүпөт, сан вә пейллардин жүмлиләрни түзүңлар.

9. «Немигә немә керәк?»

Қәләмгә...	цемент
Сатрашқа...	таам
Ашпәзгә...	китап
Қурулушчиға...	қайча
Муәллимгә..	сия

- Көп чекитләрниң орниға лайиқ сөзләрни тепип, толуқтуруп йезиңлар.
- Тапшурұқниң дурус орунланғиниға көз йәткүзүңлар.

10. Рәсимгә диққәт қилиңлар.

- Чүмүлигә хас хисләтләрни ейтип бериңлар.

VII бөләккә бегишланған тест тапшуруқлири

1. Уйғур алфавитида нәччә созуқ тавуш бар?

- а) 10
- ә) 13
- б) 26

2. Инчикә созуқ тавушлар билән кәлгән сөзләр қатарини ениқлаңлар.

- а) Дост, йолдаш, һәдәм.
- ә) Қора, китап, қәләм.
- б) Мәктәп, әйнәк, йәкшәнбә.

3. Нәрсиләрниң намини билдүридиған сөзләр қатарини төпиңлар.

- а) Ухлиди, ядлиди, чақирди.
- ә) Саат, қәләм, сизгуч.
- б) Яхши, ялған, чүчүмәл.

4. Хәвәр жұмлині төпиңлар.

- а) Қәлимицизни берип турамсиз?
- ә) Қолуңларни совундап жуюңлар!
- б) Китап – бизниң достумиз.

5. Бұғын синип жигини болиду. Жұмлә түрини ениқлаңлар.

- а) Хәвәр жұмлә.
- ә) Үндәш жұмлә.
- б) Соал жұмлә.

6. Мәтинг дегинимиз немә?

- а) Сөзләр жигиндиси.
- ә) Икки яки униндин көп сөзләр жигиндиси.
- б) Мәзмун жәһәттин бағланған жұмлиләр.

VIII БӨЛӨК СӘЯНӘТ

Әскә алимиз, билимиз, үгинимиз:

- Нутуқ һәккідә чүшөнчини;
- мәтинг вә жұмлиләрни ажритишни;
- сөз түркүмлириниң алайидилигини **әскә алимиз.**
- Нутуқниң әмәлиятта нақәтлигини;
- сипайә сөzlәрни турмушта қоллинишни;
- мәтинг үстидә ишләшни **билимиз.**
- Сәяңет арқилиқ өз алдига тапшуруқтарни орунлашни;
- үлгә бойичә тәбрикнамә, еланларни йезишни;
- турмушта пайдилиниидиган мәлumatларни орунлук қоллинишни **үгинимиз.**

91

ИСТИРАҢӘТ БЕГИҒА СӘЯНӘТ

1. Оқуңлар.

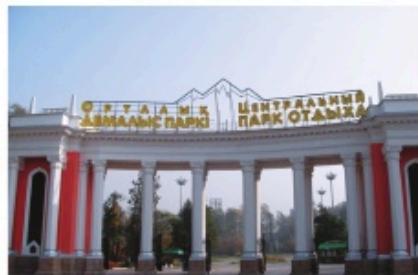

Жүмһурийитимизниң тунжә президенти намидики истираһәт беги 2010-жили июль ейіда ечилған. Истираһәт бегиниң оттурида шәһәрниң асасый фонтани орунлашқан. Су фонтаниниң һөҗими 2820 куб, диаметри 52 метр, су еқиминиң егизлиги 19,5 метр. Көчкі вақитта музыка қошулуп, су фонтанлириға һөрхил йоруқлар чүширилиду.

- Мәтингдин немә билдиңлар? Истираһәт бағлири немә учүн селиниду? Ейтеп беріңлар.
- Мәтингни көчирип йөзип, пейилларниң астиға сизиңлар.
- Президент истираһәт беги һәккідә қошумчә әхбарат жиғиңлар.

2. Оқуңлар.

Мәдәнийәт вә дәм елиш истираһәт беги Медеу наңийисидә орунлашқан.

1856-жили селинған истираһет беги дәсләп «Казённый сад» дәп аталған. Истираһет бегида 2000дин ошук өсүмлүк билән йешил көчәт өсиду. Дәм елиш вә мәйрәм күнлири наһайити көп адәм келиду.

- Мәдәнийәт вә дәм елиш истираһет беги һәккидә немә билисиләр? Сөзләп бериңлар.
- Бу истираһет беги кичик балиларға немишкә яқиду?
- Мәтингдин сөз түркүмлирини тепип, соал қоюш арқылы ularниң қайси сөз түркүми екәнлигини ениңлаңлар.

3. Рәсимгә диққәт билән қараңлар.

- Рәсимгә бағлиқ мәтин түзүңлар.
- Мәтингә мавзу қоуп, хас исимларни атаңлар.

4. Оқуңлар.

Бегим

Баққа кирсәм, қызыл гүлләр
ечилипту.
Нәр ян ипар пурақлири
чечилипту.
Шах-шехида булбұл, қушлар
сайришиду.

Навасини тиңшап диллар
яйришиду.

Бағвөн акам нардуқ елип,
олтирипту.
Суни қинап, ериқларға
толтурупту.
Бир йенида алма, өрүк
йетилипту.
Шап ұзұмләр шәрбәт бағлап
чекилипту.

Tашполат Намәтов

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиницилар.
- Исим билән пейлниң бағлинини ейтицилар.

5. Оқунлар.

Қизиқарлық һекайә

Дадам мени қа апарди. та

үгәткән , , , , вә

охшаш һайванлар қизиқ оюнларни көрсөтти.

қизиқ болди.

92 ҺАЙВАНАТЛАР БЕГИФА СӘЯНӘТ

6. Оқуңлар.

Зоопаркта

Інәр шәнбә күни,
Йәкшәнбидә мән.
Қизим өйигे
Баримән жәзмән.

Нәврәм алдымға
Жұгрәп чиқиду.
– Бовам кәлди, – дәп,
– Зоопаркқа
Апириду, – дәп,
– Һайванатларни
Көримиз, – дәйду...

Ахири йәттүқ
Шу гөзәл баққа.
Нәврәм сегинган
Зоопаркқа.
Бағ ичи гөзәл,
Жұаниварлар көп.
Шу гөзәл бағда
Балиларму көп...
Шу күн өжәпла
Күн иссиқ еди.
Пил тумшуғи билән
Су чачар еди...

Мұхтар Абдурахманов

- Шеир мәзмунини жүмлә шәклигө кәлтүрүп ейтиңлар.
- Һайванатлар беги һәққидә йәнә немә билисиләр?
- Сүпәт билән исимниң бағлинишини ейтиңлар.

7. Оқуңлар.

Алмудиқи һайванатлар беги 1937-жили құрулған. Мәйдани 22 гектар. Һайванатлар бегида маканлиғучилар 6 секцияғә орунлаштурған: жиртқуч сүт өмгүчиләр, туяқлиқтар, приматлар, қушлар, экзотариум вә аквариум.

Найванатлар бегиниң топлимидә 5 миңға йеқин наиванниң 400дин ошук түри бар. Уларниң 28 түри Қазақстанниң Қызыл китавиға, 71 түри Тәбиәтни қордаш министрлигиниң Қызыл китавиға киргүзүлгөн.

- Мәтінни көчирип йезип, чүшәнгинаңдарни сөзләп беріңдер.

8. Тепиши мақниң жағавини тепиңдер.

Корқмайду жиртқұчлардин,
Корқиду у чашқандин. („II)
Шахтин-шахқа сәкрәйду,
Кичик һәм чапсан у. („W)

- Тепиши мақларниң жағавини пайдилинип, жүмлә түзүңдер.

9. Оқуңдар.

Ойнашмиғин тәбиәт билән,
У һәр кишигә әмәс оюнчуқ.
Аспа уни, ақ нийәт билән,
Сехи қәлби биз үчүн очуқ.

Небибуллам Юнусов

- Шеирни ядқа йезип, мәзмунини чүшәндүрүңдер.

10. Рәсимгә диққәт қилиңдер.

- Рәсимгә бағылған санны пайдилинип, жүмлелерни түзүңдер.

93

ТӘБИӘТ ҚОЙНИҒА СӘЯНӘТ

11. Оқуңлар.

Тарим дәрияси

(Ривайәт)

Бурунисида кишиләр бир чоң дәрия бойида ма-
канлиған екөн. Дәрия сүйи бу йәрдики кишиләрни
өвлатму-өвлат су билән тәминләйдекөн, кишиләр бу
дәрияни аниға охшитип, «Ана дәрия» дәп атайдекөн.

Бир жили Ана дәрия туюқсиз қуруп кетипту, ки-
шиләр су издәп у яқ-бу яқقا чепипту, Тарим атлиқ
бир жигит қәбилә ақсақилиниң чедириға келип:
«Кишиләрниң яхши наят кәчүрүши үчүн, мән же-
нимдин кечип, су издәшкә рази» – дәп өтүнүпту.
Тарим дадиси бәргән шәмшири вә амрақ рававини
елип, Ана дәрияни бойлап, алтә күн йол жүрүпту.

У чинарлиққа кирип, дәрәккә йөлинип, уйқуга
кетипту. Бу чағда бир қуюн Таримни учирип
кетипту. У уйқудин оханғанда, өзини башқа бир
жайда көрүпту. Туюқсиз қаттиқ шамал чиқип, бир
Буға униң алдиға жүгрәп кәпту вә униңға: «Тарим,
ұстымгә мингин, мән сени су бар жайға башлап
бараій» дәпту. Шуниң билән Тарим Буғига минипту,
Буға алдиға қарап учқандәк чепип кетипту. Улар
бир чоң тағниң алдиға кәпту. Буға Таримға: «Ана
дәрияниң сүйи мошу тағ өңкүридин еқип чиқиду.
Йекىнда тағ гүмүрүлүп, бир йоган таш өңкүрниң
ағзиға чүшүп, суни тосавалди. Суни еқип чиқсун
десөң, у ташни йөткөветишиң керәк» дәпту. Буға
Таримға: «шәмшириңни мұнгұзумгә үч қетим сур-

кисәң, шәмшириң өткүрлишиду» дәпту. Тарим шәмширини бугиниң мұңғұзигө үч қетим сүркігәндін кейин, бурулупла йоған ташни үч қетим чепипту, «гүмбүр» қылған аваз билән тәң, йоған таш йерилип, сүп-сүзүк булақ сүйи етилип чиқипту. Лекин Таримни өңкүр жутувапту. Жұтдашлар йоған ташниң йерилған авазини аңладап вә суниң етилип чүшүватқанлигини көрүп, суни Таримниң башлап кәлгәнлигини үқупту. Улар Таримниң яхши көридиган рававиниң су билән еқип кәлгәнлигини, лекин Таримниң йоқлуғини көрүп, ихтиярсиз үн селип, жиғлап кетишипту. Шуниндин башлап Таримни хатириләш үчүн кишиләр ана дәрияни «Тарим дәрияси» дәп атишидиған бопту.

- «Тарим дәрияси» һәққидә ривайәтни сөзлөп беріндер.
- Мәтингдин исимларни тепип йезиндер.

12. Оқуңдар.

Таққа сәяһет

Күн иссиқ еди. Муәллим бизни бүгүн сәяһеткә елип чиқмақчи болди. Бизниң йезиға йеқин егизегиз тағлар бар еди. Мана шу таққа биз бүгүн сәяһеткә баридиган болдуқ. Автобус чапсан маңди. Биз таққа тез йетип көлдуқ. Тағниң һаваси салқин, шундақ таза. Тағда серикчечәк, чуғлук гүлләр шундақ чирайлық ечилип көткөн. Тағда биз көңүллүк дәм елип қайттық.

Әкрам Садиров

- Мәтингдин немә билгиндерни ейтеп беріндер.

13. Оқуңлар.

Таққа барайли

Өмлишип, достлар,
Таққа барайли.
Тағда чұглуқ гүл
Терип алайли.

Әтрапи униң
Қаригайлиқ, йешил.
Булақ сулири
Нәммидин есил.

Илия Бәхтия

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Тағдин йәнә немиләрни теришкә болиду?

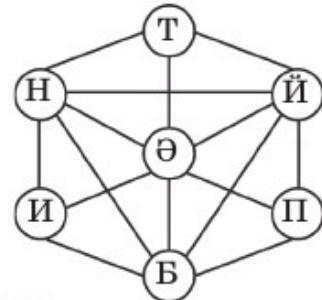

14. «Сөз ойлап тап» оюниға диққет қилиңлар.

- Берилгән һәрипләрдин һәрхил йоллар арқылың сөз ойлап йезиңлар.
- Үлгө: *тәбиәт*,

15. Рәсимгә диққет қилиңлар.

----- гүлләр,
----- ечилди.
----- тәбиәт,
----- оханди.

- Берилгән сөзләргә вә рәсимгә аласлининп, шеир йе-зип көрүңлар.

16. Оқуңлар.

Сәкен Сейфуллинниң мирасгашы

21-февраль 1988-жили һазирқи Нур-Султан шәһиридә қазақ хөлқиниң атақлық алими, язгучиси, жәмәйіт вә дөлөт әрбаби – Сәкен Сейфуллинниң ижадий өмгөклири сақланған мирасгаш ечилди. Мирасганиң йенида язғучига беғишлип ядикарлық орнитилған. Мирасгаш тарихий-архитектурилық ядикарлық болсыму, сиртқи көрүнүши бүгүнки йеци қурулушқа охшап кетиду. Мирасгаhta 6 миңға йеқин материал топланған. Бу йәргә жилниң қайси мәзгили болмисун, адем көп келиду.

Сәкен Сейфуллинниң мирасгашы – дөлитимизниң бебаһа миаслириниң бири. Шу сәвәптин, мирасгашниң ишиға жавапкарлық билөн қарайду. Пәкәт бирла шәхскә беғишлиланған мирасгашниң өзидин шу милләтниң миллий мәдәнийити, әдәбияти, тарихи, урп-адити һәккідә мәлumat елишқа толук мүмкінчилик бар.

Сәкен Сейфуллин мирасгашына хәлиқ һөрмәт билән қарап, униндин роһий озук алиду.

(«Үйгүр авази» гезитидин)

- Мәтиндін чүшәнгіниндерни сөзлөп беріңлар.
- Ядикарлық сөзини пайдилинип, жұмлә түзүңлар.

17. Оқуңлар.

Миллий мирасгah

Миллий мирасгah 2014-жили ечилған еди. Мирасгah комплекси йәттө блоктин ибарәт. 14 миң квадрат метрдин ошуқ экспозиция мәйданыда 11 тематикилық зал орунлашқан, уларниң ичидә Нур-Султан шәһиригө, мустәқил Қазақстанга беғишиләнған заллар, алтун зал, қедимий вә оттура əсир тарихи, этнография вә заманивий сөнъет заллири бар. Мирасгah заманивий көргөзмә технологиялирини пайдилиниду.

- Миллий мирасгah һәккүдә немә билгининдерни ейтеп беріндер.

18. Рәсимләргө диққәт қилиндер.

- Рәсимгә бағылғы Қазақстандыки мирасгahлар намлирини атаңлар.

19. М тавушидин башлинидиган сөзлөрни төпипңлар.

M			
M			
M			
M			
M			
M			

- Улгә бойичә йезиңлар: *мұз*,

20. Оқуңлар.

Адәм көңлини көз ачиуду,
Дана көңлини – сөз.

Адәм һөсни баш билән.

Адәмни билим йорутар,
Аләмни – Қуяш.

Әқиллиқ өзини әйипләр,
Әқилсиз – достини.

- Һәрбир мақални тәһлил қилип, мәнасини чүшөн-
дүрүңлар.
- Мақалларни көчирип йезиңлар.
- Илим-билим һәкқидә йәнә қандақ мақалларни
билисиләр?

21. Оқуңлар.

Айдын Айымбетов

Айдын Айымбетов 1972-жили 27-иуольда Алматы вилайити Өтенай үезисида туғулған.

Айдын Айымбетов 2015-жили 2-сентябрь күни кайнатқа учти. Униң сәпири 9 күн 20 saat 13 минут 51 секунд давамлашти. Айдын Айымбетов кайнатта зор илмий тәткіқаттарни өмөлгө ашурди. У кайнатқа Қазақстан туғини елип чиққан кайнатчи сұпитидә тарихта қалди.

- Мәтингдин пәкәт исимларни көчирип йезиңдер.

22. Рәсимләргә дикқәт қилиңдер.

- Каинатчиларни атаңдар.
- Мәлumat жигип, мәтинг түзүңдер.

23. Оқуңлар.

Юлтузлар

Юлтузлар күндүзи немишкө көрүнмәйдү? Юлтузлар кечисиму, күндүзиму асманда болиду. Юлтузларни худди айға охшаш күндүзи көрөлмәймиз.

Күнниң йоруғи юлтузларниң йоруғидин күчлүк болғачқа, күндүзи көрүнмәйдү. Иккинчидин, күн юлтузларға қариганда бизгө йеқин. Шуңа аддий көз билән юлтузларни көрүш мүмкин өмөс.

- Юлтузлар һәккідә немә билгиниңларни ейтип беріңдер.
- Мәтингин көчирип йезип, пейлларниң астиға сиздер.

24. Оқуңлар.

Асман көрки – ай

Асман көрки – ай
Гөзәлликкө бай.

Турғандәк бекип,
Пасибан гоя.

Іәр ахшам түндә,
Көрситәр чирай.

Йорутуп түнни,
Өткүзәр күнни.
Таңда қуяшқа
Тапшураг күнни!

Юлтузлар янда,
Болуп мәһлия.

Ташполат Намәтов

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиниңлар.
- Іәрбір куплетни жұмлә шәклигө көлтүрүп ейтіңдер.

25. Оқуңлар.

- Дәрәқләрни, гүлләрни, қушларни қандақ қоғайысыләр?
- Әгәр улар болмиса, сәйяридә ким қалар еди?
- Тәбиәтни сақлаш үчүн немә қилиш керәк дәп ойлайсыләр?
- Берилгән соалларға жавап қайтуруңлар.

96

ЧӨЧӨКЛӘР ЕЛИГЕ СӘЯНӘТ

26. Оқуңлар.

Мирас
(Чөчәк)

Қедимий заманда бир данишмән бовай яшиған екән. У адәмләр арисида кәмтарлиғи, меһрибанлиғи, налаллиғи, адимийлиғи, меһнәткәшлиғи билән шәһрәт тапқан екән. Бу данишмән бовай адәмләрниң хошаллиғиғиму, қайғусиғиму шерик екән.

Бир күни бовайниң ай-күни түгәпту. Шу чағда ялғуздин-ялғуз оғлиға: «Мән кишиләр билән қандақ муамилидә болған болсам, сәнму шундақ муамилидә болғин», – дәп вәсийәт қипту вә көп өтмәй вапат бопту.

Оғул атисиниң дәпин мәрасимини қанун-қаидиси билән өткүзүпту. У атисиниң вәсийитини нечбир унтуманту. Атиси кәби хәлиқ билән яхши муамилидә болту.

Бир күни атисидин қалған мирасни сорап жүргән байвәччиләр топлишип униңдин:

– Саңа атаңдин қандақ мирас қалди? Бәлким, биздинму артуқ бейип кәткәнсән, hә? – дәп сорапту.

Шу чағда оғул өзини мәғрур тутуп, уларға:

– Маңа атамдин адимийлик, налаллик, хәлқымгә муһәббәт мирас қалди, – дәпту. Бу гәпни аңлиған әл-жут оғулға тәсанна оқуп:

– Атаңға рәхмәт, мана бу өң бебаһа мирас! – дәпту.

- Чөчәкниң мәзмунини сөзләп бериллар.
- Балиға хас хисләтләрни кластер арқылы йезиңлар.

27. Оқуцлар.

Чоңларни һөрмәтләш

Әвлаттин өвлатқа өжәдатлиримиздин мирас келиватқан миллий урп-адәтлиримизниң бири – чоңларни һөрмәтләш.

Чоңни һөрмәтләш өң алди билән ата-анини иззәтләштин башлиниду. Өз аилисини һөрмәтләшни билгән бала башқыларниму һөрмәтләшни билиду.

Чоңларни көргөндә салам бериш, йол бериш, орун бериш, ярдәм бериш – һөрмәтләшниң ипадиси. Әгәр сән чоңларни һөрмәтлесәң, сениму чоң болғанда һөрмәтләйдү. Ата-аниниң сөзини, мәслихитини тиңшаш һөрмәтләшниң бәлгүсидур.

- Мәтингиниң ахирқи абзацини чирайлик көчирип йезиңдер.
- Чоңларни һөрмәтләш дегөнни қандақ чүшәндиңдар? Ейтеп бериндер.

28. Рәсимләргә диққәт билән қараңлар.

- Рәсимләрдә қайси чөчәкләр тәсвирләнгән?
- Ахирқи чөчәкни сәһниләштүрүп көрүңлар.

29. Оқуцлар.

1. Китапханига, мән, кирдим, түнүгүн.
2. Силиқ-сипайә, китапханичи, қарши алди, мени.

3. Найити, бар, қизиқ, китапханида, китаплар.
4. «Миң бир тұн», алдим, чөчиғини, күнгө, иккі-үч, яздуруп.

- Сөзләрни орни-орниға қоюп, жұмлиләрни түзүп йе-зиңдар.

30. Оқуңлар.

Мәктәпкә мәндим

Боюм өсүп чоң болдум,
Күндө қарап әйнәккә.
Бийил йәттигө толдум,
Бармақчимән мәктәпкә.

Оюнчуқлар жиғилип,
Орунлашти булуңға.
Китап, дәптәрләр селип,
Сумка алдим қолумға.

Тохулар, қозам бағда,
Мозийим мәрәп қалди.
Кочига чиққан чағда,
Күчүгүм биллә маңди.

Ана мәктәп қойнида
Йеңи достлар тапимән.
Билим елиш йолида
Еринмәстин мацимән.

Илахун Жәлилов

- Шеирни жұмлә шәклигө кәлтүрүп сөзләп беріңдар.
- Үлгө бойичә исим вә пейилларни айрип йезиңдар.

• Үлгө: <i>Оюнчуқлар</i>	<i>жиғилип</i>
китап	<i>селип</i>

...

...

97

ХӘТ ЙЕЗИШНИ БИЛИМӘН

31. Оқуңлар.

Китап оқуш

Некайәт: – Қедимий заманда бир киши «журәк қисиши» кесөллигигө учрапту, көнли нечнәрсә билән ечилмапту. Тевиплар қанчә урунмисун, буниц илаҗисини тапалмапту. Ахири бир тевип ойлап-ойлап:

– Бу кесөлни йоқитишниң дориси мениңда бар, у дора китап оқуштур, – деди вә дәррү өз китапханисидин интайин қизиқ некайиләр йезилған бир китапни елип келип, униңға бәрди вә мундақ деди:

– Жүригициз қисилғанда, бу китаптиki некайиләрни оқуң, жүрәк қисилиши бесилиду, көңлициз ечилиду.

Нелиқи киши тевипниң ейтқиничә иш тутти. Шуниц билән у пүтүнләй түзилип кәтти.

Мана, балилар, китап оқушниң пайдисини аңли-діңлар. Өнді мону сөзләрни яхши тиңшап, ядиңлардин чиқармаңлар:

1. Оқуғучилар, горунлук қилмай, мәктәп китапханисидин қизиқарлық китап елип оқуп туроңлар. Униң пайдиси нурғун.

2. Мәктәп китаплири оқуғучига униң пүтүн өмридә керәк болған нәрсиләрни үгитиду.

Иврайимжан Әхмәт-Сабир

- Мәтингдин немә чүшәнгининәларни сөзләп берин්лар.
- Мәтингиди ахирқи есил сөзләрни көчирип ўе-зинлар.

32. Оқуңлар.

Почтичи

– Хуш хәвәр, ана, хәт көлди,
Хошаллиқтур хәт ичи. –
Талай өйгө әкәлди,
Мошундақ дәп почтичи.

– Тохтатмаңлар, йолумда
Күтүп турар көп киши.
Талай хәт бар қолумда, –
Дәп алдирап почтичи.

Алдирайду у һаман,
Өтәр шундақ өмри.
Андин рази һәрқачан
Дехан билән һәм ишчи.

Илия Бәхтия

33. Оқуңлар.

Алмута

Алмута, Алмута, гөзәл шәһәрсән,
Қәлбимни тартисән өзәңгә шунчә.
Һөснүңгә қараймән қайнақ зоқ билән,
Вәләйкин тоймаймән жүрәк қанғичә.

Юлтузлар қучаклап бүйүк Алитағ,
Ақ қалпақ бешида туриду мәғрур.

Пүтүн гөвдисидә баһар чағ, гүлбағ,
Гөзәлдур жамали аләмгә мәшһүр.

Бағ, гүлзар арилап күмүч рәң сулар,
Миң түрлүк саз челип ақиду һәйвәт.
Қип-қизил мәй бағлап пишқан алмилар,
Еғизда қалдурап һеч пүтмәс ләzzәт.

Зияйдин Қанаров

- Бу шеирдин немә чүшәнгининдерни ейтеп бериндер.
- Алмута шәниридә қандақ театрлар бар?
- Медеу муз мәйдани қәйәргә жайлашқан?

34. Хәтни һиссиятлиқ оқуңдар.

Дадамниң ахирқи хети

«Бу хәтни госпитальдин сақијип чиққан күни Москва түвидики жәңгә кириш алдида йезиватимен, – дәп оқушқа башлатти апам. Дүшмән барғансири йеқинлашмақта. Амма немислар бу йәрдики жәңгә адем күчи билән техникисини қанчә көп өкәлсими, бәри бир кукум-талқини чиқиватиду... Бәри бир биз ғалип чиқимиз. Бизниң кочимиздиму мәйрәм болиду, шуныңға ишән, Айәтхан... Сән мениң өвәткән хәтлиримни сақлап қой. Әтө-өгүн оғлумиз соң болғанда, бизниң Ана Вәтән үчүн қандақ жәң қылғанлигимиз һәккідә билип қалсун... Мән жутқа сақ-саламәт қайтсан, оғлумни өзәмгә охшаш машинист қилип тәрбийиләймән... Бу хәтләрни сән оқуғанда, Арман уни қучиғинда олтирип тиңшар. Мениң намимдин уни мәhkәм құчақладап, сөйүп қой. Оғлумни бәк сегиндим. У чоп-соң болуп-

ла қалғанду... Қачанму бизниң оғлымиз қолиға қөләм елип, маңа хәт язғидәк болар... кәйниндә үмүт бағлиғидәк оғлуң болсиму, соң мәдәт екән. Бешимға күн чүшкөндә Арманни ойлисам, күчүмгө-күч, ғәйритимгә ғәйрәт қошулғандәк болиду. Өзәңниң әһвалиң қандақ, Айәтхан?! Мениң қайфумни қилма. Белиңни мәһкәм бағлап, өзәңгә миқта бол...»

Турған Тохтәмов

- Хәтни оқуғанда қандақ сезимда болдуңлар?
- Хәтниң мәзмунини сөзләп бериңлар.

35. Рәсимгә диққәт қилиңлар.

- Почтичіға мунасивәтлик нәрсиләрни тепиңлар.
- Тепишмақларниң жағавини тепиңлар.

Тепишмақлар

Униңға йезилғанни көчирисән,
Униңға йезилғанни өчирисән.
У өзи қара дәптәр, қара варак,
Бирақта «қәлимиңниң» рәңги аппақ.

(„L“)

Қәвәт-қәвәт қети бар,
У һәммигә дост болар.
Һәрқандақ соалларға,
Жағап беришкә тәйяр.

(„K“)

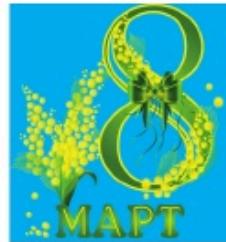

98 ТӘБРИКНАМӘ ЙЕЗИШНИ БИЛИМӘН

36. Оқуцлар.

Қиммәтлик Ана!

Қәдирдан анимизни 8-Март – Хәлиқара аяллар мәйрими билән қызғын тәбрикләймиз. Буниндин кейинму мустәһкәм саламәтлик, узак өмүр ти-ләймиз.

Көп рәхмәт, ғәмгүзар, җан ана, саңа,
Анилиқ меһриңгә тоймаймиз техи.
Йүз яша, биз үчүн яшавәр йәнә,
Тепилмас дунияда сәндәк пак, сехи.

Тәбриклигүчиләр: пәрзәнтилири вә нәврә-чәврилири

- Өз анаңларниң исмини қоюп, тәбрикнамини көчирип йезиңлар.
- Йәнә қандақ мәйрәмләрни билисиләр?

37. Оқуцлар.

Ана меһри

Әзиз анамниң,
Мәйрими бүгүн.
Ғәмхор панамниң
Мәйрими бүгүн.

Базардин таңда
Елип кәлдим гүл.
Бәргәндә аңа
Шатланди көңүл.

Ташполат Намәтов

- Шеирни жұмлә шеклигө кәлтүрүп ейтип бериңлар.
- «Фәмхор панамниң» дегөнни қандақ чүшинисиләр?

38. Мақалларни оқуңлар.

1. Ана билән бала – нур билән лалә.
 2. Анаңни жаһан билсөң, атаңни хақан бил.
 3. Ана билән өй ават, ата билән – әл.
 4. Ана ечиlgанни йепип жүрәр, чечилғанни – терип.
- Мақалларниң мәнасини чүшөндүрүңлар.

39. Оқуңлар.

Сәhәрдә – тағда

Тағ тажқисига юлтуз тақапту,
Пәстә чүшкәндәк көрүнәр асман.
Жирилар қара пәрдә тартипту,
Арча, қарифайлар мончақлар асқан.

Тағниң бағрида жирақ-жирақта,
Өркөшләп аққан суниң авази.
Тениңгә арам бериду һөтта,
Әжайип таза тағниң һаваси.

Зияйдин Қанаров

- Тағниң һаваси қандақ екөн?
- *Taza hava* сөз бирикмисидин жұмлә түзүп, дәптириңларға йезиңлар.

40. Рәсимгә диққет қилиңлар.

- Рәсимгә бағылқ бир мавзууни таллап, тәбрикнамә йезиңлар.

99

СЕХИРЛИҚ СӨЗЛӘР АЛИМИДӘ

41. Оқуңлар.

Сехирлик сөзләр

Әгәр бирәр киши саңа ярдәм көрсөтсө, бирнәрсини елип бәрсә, йол-йорук көрсөтсө, чүшәндүрсө, сән униңға «Рәхмәт» дейишиң керәк.

Тамақ ичип болғандын кейин, «Рәхмәт» дәп орнуңдин тур.

Әгәр бирәр киши саңа «Рәхмәт» ейтса, сән униңға «Әрзимәйду» дәп жавап қайтурғин.

Әгәр сән бирәр кишигә бирнәрсә бәрсәң яки болмиса олтарған орнуңдин туруп, униңға тәклип қылсаң, «Мәрһәмәт» дегән сөзни ейтишни әстин чиқарма. Мәсилән: «Мәрһәмәт, олтириң», «Мәрһәмәт, елиң», «Мәрһәмәт, кириң».

Әгәр тууюқсиз бирәр кишигә тегип өтүп кәтсәң, наҗәт болған нәрсини соримақ болсаң, дәрру кәчүрүм сорашни әстин чиқарма. Мәсилән: «Кәчүрүң мени, Ыенипәмни чақириветиң», «Кәчүрүң, бу кочиниң нами қандақ?» вә б.

Әтигәндә орнуңдин туруп чоңлар билән саламлишишни, ятарда уларға «яхши чүш көрүңлар» дәп ейтишни әстин чиқарма. Мәсилән: «Яхши дәм алдицизму, апа»? «Яхши дәм алдицизму, мома»? «Яхши чүш көрүң, апа!».

Мәктәптин қайтқанда, хошниларниң өйидин чиққанда, меһмандын қайтқанда, хошлишишни есіндин чиқарма. Мәсилән: «Хош, саламәт болуң».

Дәрискә кечикип киргән оқуғучи ишикни аста ечиp муәллимдин: «Рухсәтму, муәллим» – дәп

рухсөт сорап, рухсөт алғандин кейин, өз орниға берип олтириши керәк.

- Сехирлиқ сөзләр һәққидә немә билгининдерни ейтеп бериндер.
- Сехирлиқ сөзләрни төптеп, дәптәргә йезиндер.

42. Оқуцлар.

Рәхмәтжан

Рәхмәтжанға көп киши
Ейтеп жүрөр көп рәхмәт.
Өйдә ата-аниси
Күндә ейтар жұп рәхмәт.

Автобус, трамвайға,
Чүшүп қалса шу пурсөт.
Орун берөр қеріға,
Дәрру алар у рәхмәт.

Чүнки салам билән тәң,
Уларни қилас һөрмәт.
Өзидин кичикләргө,
Айимас мәһир-шәпқәт.

Чоң кишигә йол берөр,
Тоғра өтмәс у пәқәт.
Шуңа улар һошшөрө,
Дәп еитиду көп рәхмәт.

Мемнүн Һәмраев

- Рәхмәтжанға кишиләр немә үчүн рәхмәт ейтидекен?
- Шеирниң һәрбир куплетини жүмлә шәклигә көлтүрүп, ейтеп бериндер.

43. Сөзләрни оқуңдар.

- Немишкә бу сөзләрни сехирлик сөзләр дәймиз?
- Мошу сөзләрни пайдилинип, жүмлиләрни түзүңлар.

44. Йошурунған сөзни таптиңлар.

ӘССАЛАМПАРТАЙ
ҚҰРӨХМӘТИЛАЗА
АДӘМГӘКЯХШИРУ
ХОШАРМАНАНАР
ҚУШОТАМБИЛИМ

- Сөзләрни пәйдин-пәй йезиңлар.
- Қандақ сипайә сөзләрни таптиңлар?

45. Рәсимгә диққәт қилиңлар.

- Рәсимгә бағлық мәтин түзүп, мавзусини қоюңлар.
- Қандақ сехирлик сөзләрни қолландыңлар?

100

ПАЙДИЛИҚ МӘСЛИНӘТЛӘР

46. Мәсәлни оқуңлар.

БӘЖӘН БИЛӘН ТАШПАҚА
(Мәсәл)

У яқтингүл-бұз яққа сәкрөп ойнап келиватқан Бәжән йолда Ташпақиға йолуқуп қапту.

– Һәй, Ташпақа чоң дада, мениң охшаш жүгрөп-жүгрөп

маңмамсән. Бу меңишиң билән өйүңгө қачанму йетип баарсән? Йә айигиң ағрамду? – дәпту Бәжән.

– Һәй, Бәжәнжан, айигим ағримайды, мениң меңишим мошу, амма өйгө сениңдин авал йетип баримәнмекин, – дәп жағап берипту Ташпақа.

– Ташпақа чоң дада, авал мениң билән чепишип көр, андин кейин махтанмамсән?

– Бопту, Бәжәнжан, чепишсақ, чепишип көрәйли. Мениң өйүм өзу дөңниң кәйнидә. Өгәр сән өйгө авал йетип барсаң, халиған соғаңни беримән. Өгәр мән бириңчи йетип барсам, немә берисән?

– Ташпақа чоң дада, маңа бир қап сөвзә тәйярлап қой, – дәпту Бәжән өзиниң жүгүруклигигө ишинип вә Ташпақиниң алдига өтүп, жүгүрөп кетип қапту.

Ташпақа мүмкінчилигиниң баричә меңишини илдамлитип, Бәжәнниң кәйнигө чүшиду. Дөңгө йетип көлгічә, наһайити қаттиқ жүгүргөнликтин, Бәжәнниң тили саңгилап, көзлири чәкчийип кетипту. Мағдери қечип, путлири дир-дир титрәшкә

башлапту. Дөңгө қарап бәш-алтә қәдәм ташлайдыу, бирақ төвөнгө сирилип кетиду. Бир чағда Ташпақа йетип келип мундақ дәпту:

– Ың-ә, Бөжөнжан, немә болдуң? Судин чиққан чашқандәк, жүлмәрәп кетипсөнфу? Конилар: «Аста маңғанму маңған, тохтап қалған яман», дәп бекар ейтмиған. Бопту, демиңни елип, өйүмгө мениң кәйнимдин йетип баарсөн.

Ташпақа өшундақ дәп, өмлигән бойи дөңгө чиқипту, у тәрипигә домилап чүшүп кетипту...

Қасим Ислайилов

- Мәсәлниң мәзмунини сөзләп беріңдер.
- Ташпақиниң ейтқан конилар сөзини қандақ чүшиңисиләр?

47. Оқуңлар.

1. ... билгинини ишләйдү,
... бармиғини чишлийдү.
2. ... өлдин айима!
3. ... тепип сөзләйдү,
... – көпүп.

- Көп чекитләрниң орниға лайик сөзләрни қоюп, мақалларни көчирип йезиңдер.
- Ыербир мақалниң мәнасини чүшөндүрүңдар.

48. Оқуңлар.

Мевини қачан йейиш керәк?

Биздә кишиләр, адәттә, мевә-чевини тамақтин кейин йейишкә адәтләнгән. Мутәхәссисләрниң

пикричә, бу зиянлиқ. Чүнки мевә тәркивидики органик кислота билән йемәкликләрниң минерал маддилири бирлишип, тамақниң һәзим қилинишиға сәлбий тәсирини йәткүзиду. Шундақла мевә йелиминиң ашқазан-үчәйдики йемәкликтеки һөллүкни ашуруш роли ашқазанниң бесимини егирлаштуруветиду.

Шуңлашқому мевини тамақтин бир saat илгири яки икки saat кейин йегән пайдилиқ. Болупму физалиништин бурун йейилгән мевә бәдәнгә зәрүр болған озуқлук маддиларниң сүмирилишини яхшилайду.

Қасим Исмайилов

- Мәтиндін немә билгиниңдарни ейтеп беріңдер.

49. Оқуңдар.

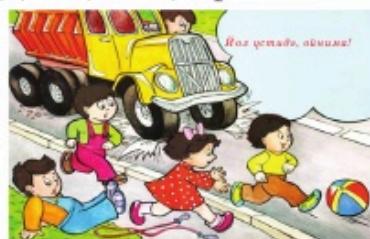
Іаятлиқта шат, қувнақ,
Ташлаймән алға қәдәм.
Тилиги – пак, көңли – ак,
Әң муһими: – Мән адәм!..

Ташполат Намәтов

- Шеирни ядқа йезишқа тәйярлиніңдар.

50. Рәсимгә диққәт қилиңдар.

- Рәсимгә бағлиқ мәтинг түзүп йезиніңдар.
- Балиларға қандақ мәслинәт бергөн болаттиңдар?

101–102

ХУЛАСӘ ДӘРИС БИЗ НЕМИНИ ҮГӨНДҮК?

1. Оқунлар.

Өстөң сүйи

Муәллим вә бирнөччә бала сәйлидин йенишида дәрәкниң түвигө келип тохтиди.

- Бу йәр раса салқин екән, – деди Селимөм.
- Келиңлар, мәшәдә бираз дәм алайли, – дәп тәклип қилди Гүли қиз. Балилар сединиң көләңгисидө чөгилишип олтиришти.
- Балилар, олтарған йеримизниң салқин вә шамал тегип турушиниң сәвәви немә? – дәп соал бәрди муәллим.
- Қени, Өнвәр, сән ейтқина.
- Салқин болушиниң сәвәви шуки, бу сединиң йениниң өстөндә су ақиду, өстөңниң сүйи hәрдайым липму-лип, өстөң яқилирида яп-йешил майсә оттар, кокатлар, гүлләр йәлпүнүп турғинини қараңлар. Өстөң бойиға тикилгән тал, сөгөтләр яширип көткән. Мана шуңлашқа салқин болуп туриду.
- Тоғра, – деди муәллим.

Мирзәхмәт Меримов

- Мәтингниң мәзмунини сөзләп бериндер.
- Өнвәр муәллимниң соалиға немә дәп жавап бәрди?

2. Оқунлар.

Һайванатлар бегида

Һайванатлар бегида,
Дадам билән барғанда.

Індейран қалдим түгүрлинип,
Ятқан йоған иланға.

Қанатлири рәңму-рәң
Бәк чирайлиқ қүш көрдүм.
Қанитини яйғанда,
Зоқлинип қарап турдум.

Тимсақлар суда жүрөр,
Ағзи униң һәйвәтлик.
Қәпәздә йолvas ятар,
Аччиқланса дәһшәтлик.

Буға, кейик, тұлкиму
Ятар қәпәз ичидә.
Құл рәң, көкүч бөриләр
Нұвлап қояр бәзидә.

Патигүл Сабитова

- Шеирниң һәрбир куплетини жүмлә шәклигө кәлтүрүп ейтиңдар.
- Пәкәт исимларни тепип йезиңдар.

3. Оқуңлар.

Шәһерниң, йезиниң сиртиға сәйлигө чиққанда, дәл-дәрәқләрниң шахлирини сундурмаңлар. Керәк болған шараитта аддийғина гүлдәстә елип қайтишиңларға болиду. Сөвәви, гүлдәстә бөлмиләрни зенәтләйду. Яхши гүлни үзмәй, бәлки гүлләр ечилип турған гүлзарлыққа һөвәслинип қараш пайдилиқтур.

- Мәтингө мавзу қоюп, чүшәнгиниңларни етип беріңдар.

4. Оқунлар.

Нұрмәтлик «Фүнчө»!

Мениң силәргө хәт йезишимниң сәвәви, журналниң йорук көрүши биз, мәктәп оқуғучилири үчүн, хошаллиқ болди. Дәсләп журналниң 1-сани мәктивимизгә кәлгәндә, 1-синиптин 11-синипқичә оқуғучиларниң һәммиси сегиниш билөн қарши алди. Биз йеңи санини тақәтсизлик билөн күтимиз. Силәргө тиләйдигиним – узак өмүр, гүллиниш. Журналниң хадимлирига чоң рәхмәт.

Қәйсәр Әкмәлов

- Хәтни оқуп, чүшәнгиниңларни ейтеп бериңлар.
- Силәр қандақ гезит-журналларни оқуисиләр?

5. Шеирни ниссиятлиқ оқунлар.

Икки қолниң достлуғи

Достлук деген улук сөз,
Маңа қәвәт яқиду.
Ижтиhatим, илhamим
Дәрия болуп ақиду.

Достлук сепи улғайса,
Бәхит күлүп бақиду.
Өм яшиған адәмләр,
Бәхит гүлин тақиду.

Абдураһим Мутәллип

- Достунларға хәт йезиңлар.

6. Мақалларни оқунлар.

Һүнәр – ақар булак,
Илим – янар чирақ.
Һүнәр – минсөң ат,
Учсаң – қанат.

Өмгөкниң нени татлиқ,
Һорунниң – жени.
Ямғур билөн йәр көкирәр,
Өмгөк билөн әр көкирәр.

- Мақалларни көчирип йезип, мәнасини чүшәндүрүңлар.

VIII бөлөккө бегишиланған тест тапшуруқлири

1. Уйғур алфавитида нәччә һәріп бар?

- а) 26
- ә) 39
- б) 41

2. *Қиши, шамал, дәрәк* сөзлири қайси сөз түркүмігө ятиду?

- а) Исим.
- ә) Пейл.
- б) Сан.

3. Натогра йезилған сөzlər қатарини ениқлаңлар.

- а) Мана, тәкшүр, алим.
- ә) Һаят, течлик, кәптәр.
- б) Ѓўпурмақ, йултуз, йацию.

4. Сипайә сөzlər қатарини тепиңлар.

- а) Чапсан, тез.
- ә) Рәхмәт, әссаламу әләйкүм.
- б) Олтар, тур.

5. Пәкәт умумий исимлар берилгөн қатарни ениқлаңлар.

- а) Или дәрияси. Шәһәр.
- ә) Абай. Ақсу йезиси.
- б) Асман. Шәһәр. Тағлар.

6. Санақ санни тепиңлар.

- а) Бәш.
- ә) Әлликтәк.
- б) Төртинчи.

ЛУГӨТ

Агротехник – йеза егилиги мутәхәссиси.

Аманәт – сақлап бериш, вақтингө пайдилиниш үчүн тапшурулған пул-мал, хәт, гәп-сөз қатарлық нәрсиләр.

Балағәт – қиз-оғулларниң жысманий жәһәттин иетилиши.

Баяван – мәһәллә-жұттын жирақ болған вә адем яшимайдыған сусиз чөллүк.

Бәст – қәдди-қамәт, гөвдә.

Бурадәр – ака-ука, ака-инилардәк йекин дост; ағинә, йолдаш.

Бүйүк – улук, зор, чоң.

Гоя – қияс қилиш, охшитиши, селиштурууш мәналирини билдүриду.

Гөһәр – қиммәт бағалиқ ташларниң умумий атилиши.

Дүр – адем, һайван яки қүшлар топиниң бир жайдын йәнә бир жайға биллә тезлик билән йөткилиши яки меңишидин насыл болидыған аваз.

Жәэмән – қәтъий, чоқум, сөзсиз, шұбенисиз.

Жими – һәммә, барлық, пүткүл.

Зәрдилік – аччиғи яман, миңәзи чос, иштик.

Ипар – хуш пурақлиқ мадда; аялларниң исми.

Кимхап – өрүши (алди тәрипи) ипек, арқиси зәр жиптин тоқулған бирхил есил рәхт.

Мәдһийилимәк – маҳташ.

Мәнбә – бирәр нәрсә елинидыған, чиқидыған, башлинидыған яки ишләпчиқирилидиган жай.

Муамилә – кишиләр оттурисида өз ара бағлиниш, мунасивәт, алақә.

Намайән – ениң, очук гәвдиләнгән, рошән көрүнүп туридиган.

Нүксансиз – камчилиқсиз, өйипсиз.

Пасибан – бирәр кишиниң яки нәрсиниң хәвпсизлигини, аманлигини қоғдаш үчүн күзәткә қоюлған киши; қаравул, сақчи.

Санаәт – хәлиқ егилигиниң тәбиий байлық мәнбәлирини ачидиган һәмдә униндин пайдилинип, ишләпчиқириш һәм турмуш васитилирини ясайдиган вә б. кархана, завод-фабриклар.

Сәллимаза – үзүл-кесил, пүтүнләй, толуғи билән африқтин сақаймақ.

Тәнтимәк – бир жайда муқим турмай кезип, көчүп жүрмәк.

Тәрәккүй әтмәк – риважланмақ, илгирилимәк, йүксөлмәк.

Тәсәлли – ғәм тартмай, иккиләнмәй, төвәккүл қилип.

Тевип – миллий тиbabәт дохтури.

Филфорд – квадратқа йошурунған сөзләрни тепиш.

Шижаәтлик – ғәйрәт; батурлуқ, қәтъийлик, жасарәт.

Шүрмәл – өтиязда дәрия яки өстөңләрдә аққан музлар: *дәрияды шүрмәл ақмақта*.

Этнография – бир милләтниң келип чиқиши, турмуш-адити, маддий вә мәнивий ижтимаий мәдәнийитини бевастә күзитиш йоли билән үгинидиган саһа.

МУНДӘРИЖӘ

Тени сақниң – жени сақ	3
Сөз түркүмлири	4
Исим	14
Хас вә умумий исим	22
Исимларниң бирлик вә көплүк түри	26
Сұпәт	32
Хуласә дәрис	37
Үрп-адәт вә егиз әдәбияти	42
Сұпәт билән исимниң бағлининиши	43
Пеил	47
Аддий вә муреккәп пейиллар	55
Сан	60
Санаң вә дәрижә санлар	66
Хуласә дәрис	70
Бизни қоршиған әтрап	76
Нутук деген немә?	77
Диалог түзүшни билимән	80
Сипайә сөзләр	83
Інерипни вә тавушни ажыратының билимән	86
Жұмылә түзүшни билимән	89
Мәтинг дегинимиз немә?	91
Сөз вә униң тәркиви (тәкраплаш)	96
Сөз түркүмлири (тәкраплаш)	98
Хуласә дәрис	102
Сәяһет	108
Истираһет бегиға сәяһет	109
Найванаттар бегиға сәяһет	112
Тәбиәт қойниға сәяһет	114
Мирағанқа сәяһет	117
Каинатқа сәяһет	120
Чөчәклөр елигө сәяһет	122
Хәт йезишни билимән	125
Тәбрикнамә йезишни билимән	129
Сехирлик сөзләр алимидә	131
Пайдилик мәслиніңелләр	134
Хуласә дәрис	137
Лугәт	141

Оқуш нәшри

Арзиева Алийәм Тохтамушқизи
Курбанова Саинур Турғанқизи
Ибрагимова Меһриниса Ибраимжанқизи

ҮЙФУР ТИЛИ 2-қисим

Үмумий билим беридиган мектеппинң 2-синипи үчүн дөрислик

Тәһрират башлиғи *M. Мәһәмдинов*
Мүһәррири *P. Мичитова*
Бәдийи мүһәррири *A. Луқманов, A. Айдархан*
Техникилық мүһәррири *O. Рысалиеva*
Компьютерда сәһипилигөн *G. Тасыбаева*

ИБ №137

Теришкө 27.04.2021 берилди. Нәширгө 02.08.2022 қол қоюлди.
Формати $70\times100^1_{16}$. Офсетлик қәғөз. Офсетлик нәшир.
Нәрип түри «Мектеплик». Шәртлик басма тавиги 11,7.
Несапқа елинган басма тавиги 5.39. Тиражи 2000 нусха. Буйрутма №6999.
«Атамұра» корпорацияси ЖҚШП, 050000, Алмута шәһири,
Абылай хан проспекти, 75.
Қазақстан Жүмһурийити «Атамұра» корпорацияси ЖҚШНИЦ
Полиграфкомбинати, 050002, Алмута шәһири, М. Мақатаев кочиси, 41.

